

अनुसूची-२  
(दफा ४ तथा अनुसूची-१ को भाग २ सँग सम्बन्धित)



## स्थानीय राजपत्र

### लम्कीचुहा नगरपालिकावाट प्रकाशित

खण्ड: ६

संख्या: ३

मिति: २०७९/०६/२५

भल्का, कैलाली, सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल

भाग-२

स्थानीय सरकार

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहस्तरीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन निर्देशिका -२०७९

#### प्रारम्भ

नेपाल विपद् जोखिमको चपेटामा परेको छ । त्यसै गरी विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका कारणले पनि जोखिमयुक्त देश मध्ये नेपाल पनि एक हो । जलवायु परिवर्तन हुनुमा नेपाल र नेपालीको भूमिका अत्यन्त न्यून छ । तथापी यसमा अनुकूलन हुने क्षमतामा कमी भएकोले नकारात्मक असर परिरहेको छ । नेपाल सरकारले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई प्रवर्धन गर्नको लागि विभिन्न नीति नियमहरू तयार गरि विभिन्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिरहेको छ । यस प्रयासमा अन्य साभेदार निकायहरूको समेत अथक प्रयास रहेको छ । देश सघिंयतामा प्रवेश गरेपछि विपद् तथा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । यसैगरि नेपालमा सफल नमुनाको रूपमा विश्वसामु आफ्नो नाम कमाएको सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले समेत विगत देखि नै विपद् तथा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनमा उल्लेखनिय भूमिका निर्वाह गर्दै आईरहेको छ । यसले आफ्नो समुह अन्तर्गत रहेका सम्पूर्ण उपभोक्ताहरूलाई जुनसुकै विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असरलाई व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्दै आईरहेको छ । यस कार्यलाई थप सहयोगको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता महासघ नेपाल (फेकोफन) तथा अन्य स्थानीय सरोकारवालाहरूले समेत महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । त्यसै गरी स्थानिय स्तरमा आईपर्ने विपद्को सामना गर्न सामुदायिक वनले अग्रणी भूमिका खेलेको छ । सामुदायिक वनवाट निःशुल्क वन पैदावर वितरण, कोषको रकमवाट राहत सहयोग, सामुदायिक भवनमा विस्तारित परिवारलाई आश्रय लगायत स्थानिय स्तरमा समन्वय र सहकार्यको भूमिका सामुदायिक वनले हरेक विपद्को समयमा खेलेका भूमिका हुन । यसै सन्दर्भमा विपद् तथा जलवायु परिवर्तनलाई सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहमा

संस्थागत गर्नको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता महासघं, नेपालले यु.एस.एड.को सहयोगमा तयार नेपालको आर्थिक सहयोगमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७९ तयार गरेको छ।

यस निर्देशिकाले विपद् जोखिम न्यूनीकरण/ब्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई आत्मसात गर्दै दिगो र प्रभावकारी विकासको मान्यतालाई सुनिश्चित गर्न प्रभावित सबै वर्ग, क्षेत्र र समुदायको स्थानीय स्रोत र साधनमा पहुँच र स्वामित्व स्थापित भई तिनको अधिकतम परिचालन गर्ने र विपद् जोखिम न्यूनीकरण/ब्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन व्यवस्थापनलाई सहभागितामूलक, पारदर्शी, उत्तरदायी, समावेशी र जिम्मेवार बनाउन सहयोग पुऱ्याउने आशा गरिएको छ। यो निर्देशिका विपद् तथा जलवायुजन्य प्रकोपहरूबाट प्रभावित समुदाय र ती समुदायलाई सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहस्तरमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण/ब्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउने स्थानीय स्रोत व्यक्ति/सहजकर्ता तथा अन्य सङ्घ-संस्थामा कार्यरत प्राविधिकहरूलाई लक्षित गरी तयार गरिएको छ। तर विपद् तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनमा चासो राख्ने सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूका लागि पनि यो उपयोगी हुने विश्वास लिइएको छ।

## खण्ड : १

### विपद् तथा जलवायु उत्थानशीलको पृष्ठभूमि, अवधारणा तथा सामुदायिक वनको सन्दर्भ

#### १.१ पृष्ठभूमि

नेपाल बाढी, पहिरो, महामारी, आगलागी (डढेलो), शीतलहर र हिमताल विस्फोट, हिमपहिरो तथा विनाशकारी भूकम्पको जोखिममा रहेको मुलुक हो। जलवायु परिवर्तनका कारण पर्ने प्रतिकूल प्रभावबाट पनि नेपाल संवेदनशील अवस्थामा रहेको छ। तिब्र औद्योगिक विकास, अव्यवस्थित शहरीकरण, आणविक हतियार र उर्जा उत्पादनको होडबाजी, जीवांस ईन्धनको अत्याधिक प्रयोग, विषाक्त ग्याँस तथा रासायनिक पदार्थको उत्पादन, तिब्र वन विनास र आगलागी जस्ता मानवजन्य क्रियाकलापले उत्पन्न हरित गृह ग्याँस नै विस्वव्यापी उष्णीकरणको प्रमुख कारण भएको सर्वविदितै छ। विश्वव्यापी उष्णीकरणको कारण एकातिर हिमाली तथा पर्वतीय देशहरूको हिउँ पग्लिने क्रम बढिरहेको छ भने अर्कोतिर सामुद्रिक सतह बढ्न गई तटिय देशहरू डुब्ने खतरामा रहेका छन्। त्यसै गरी वर्षा चक्र र ऋतुमा फेरबदल भएका कारणले गर्दा अतिवृष्टि, अनावृष्टि, अनिकाल, आँधीबेहरी जस्ता घटनाहरू बढिरहेका छन्। यस्ता प्राकृतिक प्रकोपले कृषि, जलस्रोत तथा उर्जा, जनस्वास्थ्य, वन तथा जैविक विविधता, शहरीकरण तथा पूर्वाधारहरू र जीविकोपार्जनका क्षेत्रहरूमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष प्रभाव पारिरहेका छन्। अझ यसको प्रत्यक्ष प्रभाव त विकासशील देशका आदिवासी जनजाति, गरिव, महिला, बालबालिका सीमान्तकृत समुदाय, जनता जनतामाथि अत्यधिक परेको छ।

नेपालमा वातावरण, जलवायु परिवर्तन, विपद् र विकासका नकरात्मक प्रभावलाई स्थानियस्तर देखि राष्ट्रियस्तर सम्म व्यवस्थापन गर्न वातावरण संरक्षण ऐन २०७६, वातावरण संरक्षण नियमावली २०७६, राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६, राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम २०६७ र राष्ट्रिय अनुकूलन कार्ययोजनाको राष्ट्रिय संरचना २०७६, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा ब्यवस्थापन ऐन २०७४, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा ब्यवस्थापन नियमावली २०७६, विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति २०७५, विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना: २०१७-२०३०, विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन २०७६ मा व्यवस्था भए बमोजिम विपद् जोखिम व्यवस्थापनको क्षेत्रमा पूर्वतयारी तथा जोखिम न्यूनीकरण कार्यलाई विशेष महत्व दिइएको छ। यसै अनुरूप बनेका जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका २०६९, स्थानिय विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका २०६८, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य कार्यढाँचा २०७० र जिल्ला विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य निर्देशिका २०७६ नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएका छन्। यसका

साथै भौतिक विकास सम्बन्धी गतिविधिहरू सञ्चालन गर्दा वातावरण संरक्षण गर्ने, जनसाधारणमा वातावरणीय चेतना जगाउने, दुर्लभ वन्यजन्तु, वन, वनस्पति एवम् जैविक विविधताको संरक्षण गर्दै तिनहरूको विकासलाई दिगो रूपमा उपयोग गरी त्यसबाट प्राप्त हुने लाभलाई समतामूलक ढङ्गले बाँडफाँड गर्ने कुरा जोड दिदै वातावरण मैत्री स्थानीय शासन प्रारूप २०७० नेपाल सरकार संघिय मामला तथा स्थानीय मन्त्रालयबाट जारी गरिएको छ । विपद् जोखिम व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तनका सवाललाई विकासका योजनासँग मूलप्रवाहीकरण गरी विपद् उत्थानशील समाज निर्माण गर्ने क्रममा जिम्मेवार निकायले पहलकदमी लिन आवश्यक भइसकेको छ । यस परिस्थितिमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई केन्द्रदेखि स्थानीय तह हुँदै सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहसम्म विस्तार गरी सबै तहका विकास नीति तथा कार्यक्रममा मूलप्रवाहीकरण गर्नु पर्ने यथार्थतालाई आत्मसात गर्दै दिगो विकासको मान्यतालाई सुनिश्चित गर्न, प्रभावित सबै वर्ग, समुदाय एवं क्षेत्रको पहुँच र स्वामित्व स्थापित हुनेगरी स्थानीय स्रोत, साधन तथा क्षमताको अधिकतम परिचालन गर्दै विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई सहभागितामूलक, पारदर्शी, उत्तरदायी, समावेशी र जिम्मेवार बनाउन विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना: २०१७-२०३० र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्यक्रम २०७६ को मूल भावना तथा मर्मलाई आत्मसात गर्दै सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह तहमा विपद् तथा जलवायु उत्थानशील समुदाय निर्माणमा उल्लेख भूमिका खेल्न अपेक्षा सहित यो निर्देशिका तयार गरिएको छ ।

## १.२ औचित्यता

विपद् तथा जलवायु परिवर्तनले पार्ने नकारात्मक असरहरूको पहिलो प्रभावित तथा प्रतिकार्य क्षेत्र भनेको सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह नै हो । सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरूले कुनै पनि विपद्को समयमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष सहयोग पुर्याउदै आईरहेका छन् । आगलागी (वन डढेलो) हुँदा निशुल्क काठ, राहत कोषको व्यवस्था, भूकम्प प्रभावितलाई राहत तथा घर बनाउन निशुल्क काठ उपलब्ध, बाढी प्रभावित लाई अस्थाई सेल्टरको व्यवस्था तथा राहत वितरण आदि सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले विपद् व्यवस्थापन गर्दै आईरहेका कार्यहरूको उदाहरण हो । गएको बर्षको कोभिड १९ महामारीसंग जुध्नको लागि राहत उपलब्ध गराउनुको साथै सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरूको सामुदायिक भवनहरू सुरक्षित सेल्टरको लागि उपलब्ध गराएको थियो । सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघले सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरूका उपभोक्ताहरूको वन डढेलो तथा मानव वन्यजन्तु द्वन्दबाट हुने क्षतीलाई व्यवस्थापन गर्नको लागि जीवन विमा समेत गरिदिएको छ । त्यसैगरी खाली क्षेत्र तथा नदि तटमा वृक्षारोपण, वन व्यवस्थानका अभ्यास, नियन्त्रण, जीविकोपार्जनमा सहयोग आदि समुहले गर्दै आईरहेका अनुकूलनका केही मुख्य उदाहरणहरू हुन् । त्यसको साथै सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरूले वन कार्ययोजनामा समेत विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका प्रावधानहरू समावेश गरि वार्षिक रूपमा कार्यान्वयन गर्दै आईरहेको छन् ।

तसर्थ हाम्रो जस्तो देशमा समुदायस्तरका स्थानीय विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्यक्रमलाई मूल विकास योजना र कार्यक्रममा समाहित गर्दै लैजानु आजको आवश्यकता हो । यसका लागि जोखिममा परेका समुदाय र पारिस्थिकिय प्रणालीको पहिचान, तिनको संकटासन्नताको आँकलन, समावेशी विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन र स्थानीय अनुकूलन प्रयासको लेखाजोखा र सहभागितामूलक अनुकूलन योजना सामुदायिक वन उपभोक्ताहरू मार्फत तयार गरि तिनको कार्यान्वयन र अनुगमन गरिनु महशुस भएकाले यो निर्देशिकाको आवश्यकता रहेको छ । यो निर्देशिका आवश्यकता अनुसार धार्मिक वन तथा कबुलियती वन उपभोक्ता समुहहे पनि तयार गरि कार्यान्वयन गर्न सक्नेछन ।

## १.३ अवधारणा

नेपालमा विपद्, जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशील अर्न्तगत विभिन्न शब्दावली तथा अवधारणाहरूको प्रयोग हुँदै आएका छन् । ती शब्दावली तथा अवधारणाहरू आआफ्नो सन्दर्भमा आआफ्नै किसिमले प्रयोग हुँदै आईरहेका छन् । समुदायस्तरमा सहजीकरण गर्दा शब्दावली तथा अवधारणाहरूमा कुनै किसिमको अन्योलता नहोस भनेर तपसिलका शब्दावलीहरूको संक्षिप्तमा ब्याख्या गरिएको छ ।

शब्दावली	परिभाषा
<b>प्रकोप (Hazard)</b>	विपद् ल्याउन सक्ने कुनै पनि घटना जस्तै बाढी, पहिरो, आगलागी, हुरीबतास, चट्याङ प्रकोप हुन् ।
<b>विपद् (Disaster)</b>	प्रकोपका घटनाबाट जनधनको क्षति भएको अवस्था । मानिस मर्ने, हराउने, घाइते हुने, घरपालुवा पशु मर्ने र खेतबारी नष्ट भएर मानिस विस्थापित भएर अर्काको सहयोग लिनु पर्ने स्थिति उत्पन्न हुनु नै विपद् हो ।
<b>जोखिम (Risk)</b>	प्रकोपका घटनाबाट क्षति हुने सम्भावना रहेको अवस्था वा हानीनोक्सानी हुने सम्भावना । नदी किनारमा रहेको बस्ती बाढीको धेरै जोखिममा रहेको हुन्छ । धेरै भिरालो र सिमसिमे पाखोमा भएको घर वा त्यसभन्दा तल भएको घर वा बस्ती पहिरोको जोखिममा रहेको हुन्छ ।
<b>सड्कटासन्न (Vulnerable)</b>	आपत्कालीन अवस्था उत्पन्न हुने सम्भावना भएको वा अत्यधिक जोखिममा रहेको वा विपत्तितर्फ उन्मुख भएको अवस्था । पहिरो जान लागेको ठाउँको छेउको घर वा बस्ती तथा बाढी आउने समयमा खोला किनारमा भएको घर वा बस्ती । आर्थिक रूपमा पछाडि परेका विपन्न वर्गका महिला एवं बालबालिका तथा आर्थिक र सामाजिक रूपमा पिछडिएका सबै जातजातिका विपन्न वर्गहरू (ज्येष्ठ नागरिक, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, मुस्लिम र पछाडि पारिएका वर्ग, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, एकल महिला आदिसमेत), विपद् प्रभावित वा सड्कटासन्न समुदाय तथा व्यक्तिहरू विपद् तथा जलवायु परिवर्तनको नकरात्मक असरबाट अति सकंटासन्न अवस्थामा रहेका हुन्छन् ।
<b>न्यूनीकरण (Reduction)</b>	प्रकोपको घटनाबाट हुन सक्ने क्षति कम गर्न वा प्रकोपको घटना भएर विपद् आउनु अघि त्यसको सामना गर्न गरिने तयारी । पूर्वतयारी, पूर्वचेतावनी प्रणालीको स्थापनाजस्ता कार्यबाट प्रकोपको जोखिम न्यून गर्ने काम ।
<b>अल्पीकरण (Mitigation)</b>	विपद्बाट हुन सक्ने क्षति कम गर्न गरिने कार्य । खोलाको किनारमा तटबन्ध लगाउने, तारजाली लगाउनेजस्ता काम, पहिरो जान लागेको ठाउँमा टेवा पर्खाल लगाएर पहिरो नियन्त्रण गर्ने काम जसले पहिरो जानबाट नियन्त्रण गर्छ । विकासका काममा जोखिम कम गर्ने विधि अपनाएर क्षति हुने सम्भावनालाई कम गर्ने काम ।
<b>क्षमता (Capacity)</b>	विपद्को सामना गर्ने स्रोत, साधन, ज्ञान, सीप आदि भएको अवस्था । प्रकोप हुने सम्भावना छ भने प्रकोपको घटना हुनु पहिले गरिएको पूर्वतयारी । आपत्कालमा चाहिने सामानको जोहो गरिएको अवस्था । पूर्वतयारी गरेर विपद्को सामना गर्ने क्षमता बढाउन सकिन्छ ।
<b>प्रवलीकरण</b>	बलियो बनाउने काम । पुरानो घर, गोठको मर्मतसम्भार वा बाटो,

शब्दावली	परिभाषा
(Retrofitting)	पुल, विद्यालयजस्ता संरचनालाई विशेष प्रविधिद्वारा मर्मतसम्भार गरी प्रकोपका घटनाबाट क्षति नहुने स्तरमा विकास गर्ने कार्य ।
भवन निर्माण संहिता (Building code)	नेपाल सरकारबाट २०६० सालमा भवन निर्माणका लागि लागू भएको मापदण्ड । साधारण भूकम्पबाट घर, कार्यालय भवन, विद्यालय भवन नभत्किउन भन्ने उद्देश्यले सरकारले तयार गरेको घर वा भवन बनाउने मापदण्ड ।
आपत्काल (Emergency)	प्रकोपका कारण जनधनको क्षति वा नोक्सान भएर उत्पन्न भएको विपत्तिको अवस्था । यस्तो अवस्थामा घर, छरछिमेकले मात्र समस्याको समाधान गर्न कठिन हुन्छ र सरकार वा गैरसरकारी निकायको सहयोगको आवश्यकता पर्छ ।
पूर्वानुमान (Forecast)	कुनै पनि विषयमा पहिले नै गरिने अनुमान । घना वर्षा भएपछि बाढी आउने अनुमान गर्न सकिन्छ । रेडियोले दिनभरको मौसम कस्तो हुन्छ भनेर भन्नु पूर्वानुमान हो ।
पूर्व-चेतावनी (Early Warnings)	कुनै पनि घटना हुने सम्भावना भएमा त्यस्तो घटनाबाट प्रभावित हुन सक्ने समुदायलाई पहिले नै जानकारी दिने कार्य । पूर्वचेतावनी प्रणालीको विकासले विपद्को सामना गर्न सक्ने तत्कालको तयारी गर्न सहयोग गर्छ ।
मानव वन्यजन्तु द्वन्द	एक अर्काको आवश्यकताहरु परिपूर्ति गर्ने क्रममा मानव र वन्यजन्तुले एकआपसमा पार्ने वा पार्न सक्ने असर र हानी नोक्सानीबाट उत्पन्न हुने तनाव र द्वन्द ।
पूर्वतयारी (Preparedness)	प्रकोपका घटनाबाट हुने क्षति कम गराउन, विपद्को अवस्थामा सुरक्षित स्थानान्तरण गर्न, मानवीय तथा आर्थिक क्षति कम गर्न र आपत्कालीन अवस्थामा व्यवस्थित र प्रभावकारी प्रतिकार्य गर्न विपद् हुनु पहिले नै गरिने कार्यलाई पूर्वतयारी भनिन्छ ।
प्रतिकार्य (Response)	विपद्को सङ्कटकालीन अवस्थामा गरिने उद्धार, राहत तथा मानवीय सेवाको कार्य । प्रकोपमा परेका मानिस वा छिमेकीलाई त्यसबाट निकाल्ने काम, घरबारविहीन भएकालाई अश्रयस्थलमा राख्ने र तिनको जीविकोपार्जनको लागि गरिने सहयोगको काम ।
सामना (Cope)	कुनै पनि घटनाको प्रतिकार गर्नु तथा विपद्बाट पर्ने समस्या समाधान गर्ने क्षमता वा शक्ति हुनु, बाढी आएमा खोलामा पौडी खेलेर बाहिर निस्कने क्षमता बाढीको सामना हो ।
घुँडा टेकी गुँडुल्क, ओत लागी समात (Duck, Cover and Hold)	विशेषगरी भूकम्प गएको समयमा सुरक्षित रहनको लागि बस्ने तरिका, पहिरो गएको समयमा पनि यो विधिबाट संवेदनशील अङ्ग बचाउन सकिन्छ ।
भटपट भोला (Go Bag)	प्रकोपको घटना भइहालेमा आफ्नो तथा परिवार र सकेसम्म छरछिमेकको सहयोगको लागि औजार, औषधि, हलुका खाद्यान्न आदि राखिएको त्यस्तो भोला जसलाई सजिलै भेटिने ठाउँमा राखिएको हुन्छ र प्रकोपको घटना भएको अवस्थामा बोकेर हिँड्न सकिन्छ ।
पराकम्प (After shocks)	भूकम्पको ठूलो धक्का गइसके पछि फेरि जाने सा-साना धक्का वा झड्का ठूलो भूकम्प गइसकेपछि केही समयपछि वा फेरि आउने सा-साना कम्पन ।

शब्दावली	परिभाषा
पूर्वचेतावनी प्रणाली (Early warning System)	कुनै पनि घटना हुने सम्भावना भएमा त्यस्तो घटनाबाट प्रभावित हुन सक्ने समुदायलाई पहिले नै जानकारी दिने कार्य । यसले विपद्को अवस्थाबाट तत्कालै बच्ने उपाय अपनाउन सहयोग गर्छ ।
राहत	कुनै पनि विपद् आएका बखत आवश्यकता अनुसार जुनसुकै क्षेत्रमा तत्काल राहत पुरयाउनु पर्दछ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यकारी समितिले यसको आवश्यक व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ । <a href="http://Scanned Image (drrportal.gov.np)">Scanned Image (drrportal.gov.np)</a> . त्यस्तै नेपाल सरकारको “वन्यजन्तुवाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका २०६९, (तेस्रो संसोधन, २०७५)” मा उल्लेख गरिएका प्रावधान र सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरूले गठन गरेका कोष तथा यसका निर्देशिका बमोजिम वन्यजन्तुवाट क्षति यकिन गरी पिडितलाई सहयोग स्वरुप प्रदान गरिने नगद वा जिन्स ।
पुनर्लाभ (Recovery)	विपद् प्रभावित समुदायमा आधारभूत सुविधाहरू एवं जीविकोपार्जनका उपायहरू र माध्यमहरूको संभव भएसम्मको पुनर्स्थापना तथा सुधार । यस अन्तर्गत जोखिमका कारक तद्भवहरूको न्यूनीकरणका प्रयासहरू समेटिन्छन् ।
उत्थानशीलता (Resilient)	प्रकोप सम्मुखतामा रहेका प्रणाली, समुदाय वा समाजमा अन्तर्निहित क्षमता जसले प्रकोपका असरहरूलाई समयमा नै प्रभावकारी ढंगले प्रतिरोध, शमन वा समायोजन गर्नुका साथै पूर्ववस्थामा फर्कन सामर्थ्य गराउँछ । यस अन्तर्गत आधारभूत संरचना वा सेवा-प्रणालीको संरक्षण एवं पुनःस्थापना लगायत पर्दछन् ।
मौसम (Weather)	कुनै सानो भू भागले वा स्थानको वायुमण्डलमा छिनछिन वा दैनिक रुपमा रहको वातावरणीय अवस्थालाई नै मौसम भनिन्छ । मौसमको सुचकको रुपमा दैनिक तापक्रम, सूर्यदय, वायु (हावा) को गति, वर्षातलाई लिने गरिन्छ ।
जलवायु (Climate)	छोटकरीमा जलवायुलाई सामान्यतया मौसमको आसैतका रुपमा लिने गरिन्छ । गहन रुपमा भन्नु पर्दा लामो अवधी (केही वर्षको) तापक्रम, वर्षा, हावाको गति आदि जस्ता मौसमी तथ्याङ्क विवरणहरूको आधारमा निकालिएको औसत तथा भिन्नता ( <b>Variability</b> ) को परिमाण नै जलवायु हो ।
मौसम परिवर्तन (Weather Change)	वातावरणमा छोटो समयमा हुने परिवर्तन । एक घण्टा, दिन, महिना र वर्षभरिमा वातावरणमा हुने परिवर्तन । ऋतु परिवर्तन पनि यसको उदाहरण हो । एकछिनमा हावा चल्नु, एकछिनमा पानी पर्नु र एकैछिनमा घाम लाग्नु
जलवायु परिवर्तन (Climate Change)	प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रुपमा मानव कृयाकलापले हुने जलवायु परिवर्तन जसको कारण विश्वव्यापी वायुमण्डलको ढाँचामा परिवर्तन या बदलाव आउँछ । यस्तो बदलाव तुलनात्मक समयावधिमा जलवायुमा देखिने स्वभाविक परिवर्तनभन्दा भिन्न हुने गर्दछ ।
हरितगृह ग्यास (Green House Gas)	हरितगृह ग्याँस भन्नाले ( <b>Green House Gases-GHG</b> ) वायुमण्डलमा जम्मा भएका त्यस्ता ग्याँसहरूको समूह हो, जो विश्वव्यापी

शब्दावली	परिभाषा
	तापक्रम/उष्णताको बृद्धि र जलवायु परिवर्तनका लागि जिम्मेवार छ । क्योटो प्रोटोकल (सन १९९७) को अनुसूची १ अनुसार हरितगृह ग्याँस अन्तर्गत कार्बन डाइअक्साइड (CO <sub>2</sub> ), मिथेन (CH <sub>4</sub> ), नाइट्रस अक्साइड (N <sub>2</sub> O), हाइड्रोफ्लोरोकार्बन (HFCs), परफ्लोरोकार्बन (PFCs), सल्फर हेक्जाफ्लोराइड (SF <sub>6</sub> ) गरी ६ ग्याँसहरु पर्दछन् ।
अनुकूलन (Adaptation)	जलवायु परिवर्तनका असरहरूको सामना गरी परिवर्तित सहज जीवनयापन गर्न सक्ने अवस्थाको सृजना गर्ने प्रक्रिया
जलवायुमैत्री विकास (Climate Friendly Development):	जलवायु परिवर्तन कम गर्न र विकास निर्माण कार्य गर्दा हरित गृह ग्याँस उत्सर्जन न्यून गर्दै गरिने विकास कार्यलाई जलवायुमैत्री विकास भनिन्छ ।

### १.४ वन तथा सामुदायिक वनको सन्दर्भमा विपद् तथा जलवायु परिवर्तन

वन स्रोत नेपालको एक महत्वपूर्ण तथा दिगो प्राकृतिक सम्पदा हो । देशको सम्वृद्धि तथा आर्थिक विकासको मेरुदण्डका रूपमा रहेका कृषि, पर्यटन, जलस्रोत, उद्योग आदिको आधार स्तम्भ पनि वन नै हो । देशको आर्थिक, सामाजिक एवं वातावरणीय क्षेत्रको विकासमा वनको उल्लेखनीय योगदान रहेको छ । देशको कुल भू-भागको ४४.७४ प्रतिशत क्षेत्र वनले ढाकेको छ । क्षेत्रफलको हिसावले नेपाल सानो देश भएतापनि भौगोलिक वनावट, उचाई तथा हावापानीको विविधतामा अत्यन्त धनी छ । जैविक विविधता देशको समृद्धिसँग पनि गाँसिएको छ । वन जैविक विविधताको ठूलो भण्डार पनि हो ।

नेपालले अवलम्बन गरेका समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन कार्यक्रम मध्ये सामुदायिक वनले विश्वमा नै ख्याति प्राप्त गरेको छ । हाल देशभरमा २४००० भन्दा बढि समुहहरु गठन भई सामुदायिक वनको संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा सक्रिय रहेका छन् । समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन कार्यक्रमहरूको सफल कार्यान्वयनवाट वनको हैसियतमा सुधार हुनुका साथै उपभोक्ताका लागि काठ, दाउरा, घाँसपात एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारका आवश्यकता सहज रूपमा परिपूर्ति भई वातावरण र जैविक विविधता संरक्षणमा उल्लेख्य योगदान पुगेको छ । हाल सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, सामुदायिक वन तथा साभेदारी वनहरूको व्यवस्थापनवाट वन पैदावार आपूर्तिमा सहयोग पुगी राखेको छ । अहिले पनि वन पैदावार संकलन, बिक्री, वितरण एवं वन पैदावारमा आधारित उद्योग संचालन मार्फत प्रशस्त रोजगारी र आयआर्जनका अवसर प्राप्त भइरहेको छ । यसरी विगत देखि नै वन पैदावारको आपूर्ति, रोजगारी आयआर्जन तथा वातावरणीय सेवाका क्षेत्रमा वनको अहम भूमिका रहिआएको छ ।

वन एक नवीकरणीय प्राकृतिक स्रोत भएकोले यसको समुचित व्यवस्थापनका माध्यमवाट वस्तु र सेवा उपलब्ध गराउँदै वनलाई समृद्धिको आधार बनाउनको लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले १५ औं योजनामा समृद्धिको लागि वन कार्यक्रम रूपान्तरणकारी योजनामा समेत समावेश गरेको छ जसवाट देशको आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान पुगी देशको समृद्धिमा थप टेवा पुग्न सक्छ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनको सन्दर्भमा सामुदायिक वनको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । सामुदायिक वन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनको लागि तयार गरिएको यो मार्गदर्शनमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसँग सम्वन्धीत केही प्रावधानहरू सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शनले समावेश गरेको छ । ती मध्ये केही तल लेखिए अनुसारको रहेका छन् ।

- **वातावरणीय सेवा सुविधा:** सामुदायिक वनको दिगो व्यवस्थापनबाट उपलब्ध हुने जलश्रोत, जलाधार एवं जैविक विविधता संरक्षण, भू-दृश्य-सौन्दर्य तथा कार्वन-संचिति जस्ता वातावरणीय सेवाहरूको सम्भावनाको खोजी गरी तिनको उपयोग गरेर आयआर्जनको अवधारणालाई अगाडि बढाउन सकिनेछ ।
- **जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना:** सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले समुदायमा आधारित जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना तयार गर्न सक्नेछ र यसरी तयार गरिएको अनुकूलन योजना जिल्ला वन अधिकृतबाट स्विकृत भएपछि समूहको कार्य योजनाको अङ्ग मानीने छ ।
- **वनको दिगो व्यवस्थापन:** वनको दिगो व्यवस्थापनका लागि वन संरक्षण, संवर्द्धन र सदुपयोगमा जोड दिईएको छ । जस अनुसार संरक्षण अन्तरगत चरिचरन, आगलागी, चोरी कटानी, अतिक्रमण आदि क्रियाकलाप गर्नुपर्ने छ । त्यसै गरी वन संवर्द्धन अन्तरगत भाडी सफाई र खाली ठाउँमा वृक्षारोपण गर्न, सम्बृद्धि वृक्षारोपण (Enrichment Plantation) गर्ने, प्राकृतिक पुनरुत्पादनको व्यवस्थापन गर्न उपर्युक्त वन संवर्द्धन प्रणाली (जस्तै: एकल्याउने, बाक्लो वन पत्ल्याउने, रोग लागेका तथा सुकेका रुखहरू हटाउने) जस्ता कार्य गरी वनको हैसियत सुधार्दै लैजानु पर्दछ । वन संवर्द्धन गर्दा जैविक विविधतालाई ध्यान दिनु पर्दछ । सामुदायिक वनमा रुख एवं जडीबुटी प्रजातिका वृक्षारोपण गर्दा स्थानीय रैथाने प्रजातिलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।
- वन पैदावारको आवश्यकता पूरा गर्न वैकल्पिक उपायको खोजी गर्ने । जस्तै: नीजि क्षेत्रमा वृक्षारोपण एवं संरक्षण, सुधारिएको चुल्हो, सोलार, बायोग्याँस, वनस्पती कोईला आदि ।
- समूहले आफ्नै लगानी र सरोकारवालाको समन्वयमा समूहलाई आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति तथा स्रोत व्यक्ति (सहजकर्ता) तयार गरी परिचालन गर्न सक्नेछ ।
- **जोखिम हस्तान्तरणको लागि विमा:** सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूका उपभोक्ताहरूको वन डहेलो तथा मानव वन्यजन्तु द्वन्दबाट हुने क्षतीलाई व्यवस्थापन गर्नको लागि जीवन विमा गरिदिएको छ । यसको प्रभावकारिता अत्यन्तै सफल भएको छ । यसबाट प्राप्त सिकाईहरूलाई अन्य विपदको हकमा समेत लागु गर्न सकिन्छ ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले महासंघको सहयोगमा अन्य सरोकारवालाहरूसग सन्जालीकरणमा विशेष जोड दिदै आईरहेको छ भने अव विपद तथा जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा कार्यरत अन्य निकायहरूसग आवश्यक सन्जालीकरणलाई प्रवलीकरण गर्दै लगिनेछ । यस कार्यमा आवश्यकता अनुसार कबुलियती वन तथा धार्मिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई समेत सहयोग गरिनेछ ।

## १.५ समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तयारी तथा कार्यान्वयनमा लैङ्गिक

### समानता तथा सामाजिक समबेशीबरण मूलप्रवाहीकरण

विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका घटनाहरूमा पुरुषको तुलनामा महिला तथा किशोरीहरू वढी मात्रामा प्रभावित हुने गरेका छन् । यसको साथै अदिवासी जनजातिहरू वन माथि अन्योन्याश्रीत सम्बन्ध भएको समुदाय, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बृद्धबृद्धा, सिमान्तकृत व्यक्तिहरू पनि अत्यन्तै प्रभावित भईरहेका छन् । यसको मुख्य कारण उनीहरूमा निहित संकटासन्नता भन्दा पनि समाजमा स्थापित संरचनागत लैङ्गिक मुल्य मान्यता, असमान शक्ति सम्बन्ध तथा स्रोतमाथिको पहुँच तथा नियन्त्रण आदि रहेका छन् । पूर्वतयारी सम्बन्धी ज्ञान, भाषागत समस्या र आकस्मिक सूचनाको पहुँच नभएका कारण उनीहरूको मृत्युदर उच्च हुने गरेको पाईन्छ । विपद्को समयमा महिलाहरूको सेवामूलक, घरायसी तथा सामाजिक समेत कार्यवोभ बढ्ने तथा आधारभूत सेवा सुविधाहरू अवरुद्ध भएका कारण थप कठिनाई सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । राहत सामग्रीहरूको वितरणमा महिलाहरूका विशिष्ट आवश्यकताहरूलाई प्राथमिकतामा नराखिने तथा अस्थायी आवासहरू लैङ्गिक मैत्री नहुँदा महिलाहरूलाई थप असहजता हुने गर्दछ भने सुत्केरी तथा गर्भवती महिलाहरू विशेष रूपमा प्रभावित



हुने गर्दछन् । स्वास्थ्य सेवामा पहुँचको अभावका कारण महिलाहरु सामान्य तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याको शिकार हुने गरेका छन् । विस्थापित भएको अवस्थामा सुरक्षित आवासको अभावमा महिलाहरु यौनजन्य तथा घरेलु हिंसाको समेत जोखिममा रहने गर्छन् । त्यसको अदिवासी जनजातिहरु, वन माथि अन्योन्याश्रीत सम्बन्ध भएको समुदाय, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बृद्धबृद्धा, सिमान्तकृत व्यक्तिहरुलाई पनि सहज हुनेखालका संरचनाको बनाउनमा विशेष ध्यान दिनुपर्नेछ । आर्थिक स्रोतमाथि नियन्त्रणको अभावले गर्दा महिला तथा संकटासन्न समुदायहरु विपद् तथा जलवायु परिवर्तन पश्चात जीविकोपार्जन पुनर्स्थापनाका लागि लगानी गर्न असमर्थ रहने गर्छन् । विपत् तथ्यांक संकलन विधी पनि समावेशी नभएको कारणले समावेशी तथ्यांकको व्यवस्था हुनु अति नै महत्वपूर्ण हुन्छ जसले संकटासन्न समुहको पहिचान गर्न मद्दत गर्छ । सामाजिक कृयाकलाप र निर्णय प्रकृत्यामा सहभागिता कम भएकाले महिला तथा विपन्नहरुको राहत तथा पुनरलाभका कार्यक्रम सम्बन्धी सूचनामा पहुँच न्यून हुने गर्दछ । यसका अलावा राहत तथा पुनर्स्थापनका कार्यक्रमहरुमा वैधानिक परिचय पत्रहरु (नागरिकताको प्रमाणपत्र) तथा सम्पत्तिमाथिको स्वामित्वको प्रमाणपत्र (लालपुर्जा) जस्ता कागजातहरुलाई आधार बनाईने र यस्ता कागजातहरुको अभावमा महिला, आदिवासी जनजाति जस्तै चेपाङ समुदाय, वन करिया समुदाय आदि भूमिहीन लगायतका संकटासन्न समूहहरु राहत तथा पुनर्स्थापनबाट वञ्चितकरणमा पर्ने गरेका छन् । विपद् पूर्वतयारीका कार्यक्रमहरुमा महिलाहरु, आदिवासी जनजातिहरु, विपन्न वर्ग को प्राविधिक दक्षता वढाउने, आर्थिक कृयाकलाप मार्फत् जीविकोपार्जनलाई सुदृढ गर्ने तथा विपद् व्यवस्थापनमा उनीहरुको नेतृत्व विकास गर्नुपर्ने अपरिहार्यता रहेको छ । समग्र उत्थानशीलता विकासमा उनीहरुको योगदानको पहिचान गर्दै महिलाहरु, आदिवासी समुदायक, विपन्न, सीमान्तकृत समुदायहरुको औपचारिक वा अनौपचारिक संजाल र त्यस मार्फत् उनीहरुमा रहेको सामाजिक परिवेश र संकटासन्नता सम्बन्धी ज्ञानलाई संस्थागत गर्नु अत्यावश्यक रहेको छ ।

- विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी हरेक तहमा महिला नेतृत्वको सुनिश्चिता सहित संस्थागत संरचनाहरुको निर्माण गर्ने ।
- महिला, आदिवासी जनजाति जस्तै चेपाङ समुदाय, वन करिया समुदाय आदि भूमिहीनहरुलाई विपद् प्रतिकार्य सम्बन्धी प्राविधिक ज्ञान तथा सीपहरु उपलब्ध गराउने र नियमित रुपमा कृत्रिम घटना अभ्यासहरु मार्फत् क्षमतालाई अध्यावधिक गर्ने ।
- आदिवासी जनजातिहरुको प्रथाजनित ज्ञान सीपको भरपुर प्रयोगमा ल्याई यसलाइए वैधानीकरण गर्ने ।
- विपद्का समयमा आईपर्ने महिला हिंसा तथा त्यसवारे सचेतना वृद्धि गर्नुका साथै सुरक्षा सम्बन्धी आवश्यक संयन्त्रहरुको स्थापना तथा विकास गर्ने ।
- पूर्वसूचना प्रणाली तथा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी सूचना संयन्त्रमा सूचना तथा संचार प्राविधिको माध्यमबाट महिला, आदिवासी जनजाति, दलित, पछाडी पारीएका समुदायहरु, सिमान्तकृत समुदायहरुको पहुँच वढाउने ।
- महिला तथा अति संकटासन्न समुदाय केन्द्रित जोखिम न्यूनकरण, विपद् व्यवस्थापन तथा समग्र विकासका कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।

## खण्ड : २

## समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजनाको परिचय, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरु

## २.१ परिचय

समुदायमा विपद्को जोखिम तथा जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरु न्युन गरी समुदाय तथा पारिस्थिकिय प्रणाली अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्दै उत्थानसिलता तर्फ अग्रसर गराउन सम्भावित विपद् तथा जलवायु परिवर्तनको जोखिम कम गर्न, विपद्को समयमा आपत्कालीन कार्य सम्पादन गर्न र विपद् पश्चात् पुनःस्थापन तथा पुनर्निर्माणका लागि दिशानिर्देश गर्न तयार गरिएको योजनाबद्ध कार्यक्रम, कार्यजिम्मेवारी तथा बजेट सहितको ढाँचा नै समुह तथा स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना हो, जसले :

२.१.१. सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, स्थानीय निकाय, समुदाय र सरोकारवालाको प्रत्यक्ष र सक्रिय सहभागिताको प्रत्याभूति गर्छ ।

२.१.२. जलवायु परिवर्तन प्रभाव र विपद्द्वारा हुनसक्ने जनधनको क्षति र साधनस्रोत र संरचनामा पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभावको विश्लेषण गर्छ ।

२.१.३. प्रकोपको नक्साङ्कन गरी समुह तथा स्थानीय स्तरमा रहेको सङ्कटासन्नताको तथा अति संकटासन्न समुदायको पहिचान, स्तरीकरण तथा क्षमता विश्लेषण गरी जोखिम व्यवस्थान गर्ने विधिको प्रयोगमा जोड दिन्छ ।

२.१.४. आवश्यकताअनुसार विकासप्रक्रियामा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्दै विपद् पूर्व, विपद्को समयमा र विपद्पश्चात् गर्नु पर्ने कार्यलाई प्राथमिकीकरण गर्छ ।

## २.२ लक्ष्य

विपद् तथा जलवायु उत्थानशील समाजको निर्माण गर्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह तथा स्थानीय स्तरमा कार्यान्वयन गरिने विकास निर्माण र स्रोत व्यवस्थापनको समग्र प्रक्रियामा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

## २.३ उद्देश्य:

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहस्तरमा विपद् तथा जलवायु उत्थानशील कार्य सञ्चालन गरी विपद् तथा जलवायु उत्थानशील समाजको निर्माण गर्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह एवं स्थानीय तहका आवधिक र वार्षिक कार्यक्रममा समेत मूलप्रवाहीकरण गरी दिगो विकास गर्ने हेतुले योजना तर्जुमा कार्यान्वयन गर्ने मार्गदर्शन नै “सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन निर्देशिका” हो । यस निर्देशिकाको उद्देश्य देहाय बमोजिम हुनेछ :

२.३.१. समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा गरी समुह तथा स्थानीय स्तरमा नै स्रोत व्यवस्थापन गर्ने पद्धतिको विकास गर्नु,

२.३.२. समुह स्तरमा विपद् तथा जलवायु परिवर्तनको सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण गर्न र सोही बमोजिम विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना अर्न्तगत प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम सहितको योजना तर्जुमा गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा योगदान गर्नु,

२.३.३. जलवायु परिवर्तनका कारणबाट सृजित जोखिमहरु न्यूनीकरण तथा प्रयाप्त अनुकूलनका अभ्यासहरु मार्फत समुदाय र त्यहाँको कृषि तथा वन पारिस्थितिकीय प्रणालीलाई समानुकूलन बनाउनमा योगदान दिनु ।

२.३.४. समुह तथा स्थानीय तहका नीति तथा विकास कार्यक्रममा सबै क्षेत्र र वर्ग (महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, दलित, आदिवासी, जनजाति, अल्पसंख्यक, अति सङ्कटासन्न समुदाय तथा व्यक्तिहरू, मधेसी, मुश्लिमजस्ता वर्ग एवं नेपाल सरकारले लक्षित समूह भनी परिभाषित गरेका वर्गको समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गरीसमावेशी विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई संस्थागत गर्न मार्ग प्रशस्त गर्नु ।

## २.४ लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिका सूचकहरू

समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन निर्देशिकामा उल्लेखित लक्ष्य तथा उद्देश्यहरूको प्रगति मूल्यांकनका लागि तलका सूचकहरूका आधारमा अनुगमन तथा मूल्यांकन गरिनेछ :

२.४.१. घरधुरी, बस्ती तथा जीविकोपार्जनका क्षेत्रहरूको छुट्टाछुट्टै वर्गीकृत एवं विस्तृत संकटासन्नता र जोखिमको नक्सा ।

२.४.२. सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह तथा स्थानीय स्तरमा तयार भई कार्यान्वयन गरिएका विपद् तथा जलवायु उत्थानशील विकास र अनुकूलन योजनाको संख्या ।

२.४.३. विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन क्षेत्रमा गाउँ/नगरपालिकाले विनियोजन गरेको बजेटको प्रतिशत ।

२.४.४. जलवायुजन्य विपद्बाट सुरक्षित गरिएका घरधुरी संख्या तथा उनीहरूका जीविकोपार्जनका साधन तथा सम्पत्तिको आर्थिक मूल्य ।

२.४.५. विपद् जोखिम तथा जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल असरको सम्बोधन मार्फत लाभान्वित सामाजिक संस्था तथा संरक्षण गरिएका आर्थिक एवं वातावरणीय सम्पदाको संख्या/मूल्य (जस्तै: पानीका मुहान/स्रोत संरक्षण, बायोइन्जीनियरिङ्ग प्रविधिको प्रयोग गरी भूसंरक्षण गरिएका स्थानहरू, अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गरिएका समूह तथा संस्थाहरू) ।

२.४.६. विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायुमैत्री प्रविधि, ज्ञान र अभ्यासको प्रयोगबाट लाभान्वित घरधुरीको संख्या ।

२.४.७. सामाजिक सुरक्षाका प्रावधानहरू (वित्तीय स्रोतमा पहुँच, बिमा, सहूलियत ऋण आदि) बाट लाभान्वित संकटासन्न घरधुरीको संख्या ।

२.४.८. विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन सम्बन्धी सुसूचित महिला, किसान समूह, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने समूह, विपन्न वर्ग, दलित, आदिवासी, आदिवासी जनजाति, मधेसी, थारू, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, युवा, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा संकटासन्न व्यक्तिहरूको संख्या ।

२.४.९. कार्यक्रम कार्यान्वयन पश्चात् संकटासन्नता न्यूनीकरण भएका संकटासन्न तथा अति संकटासन्न परिवारको संख्या ।

२.४.१०. विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायुमैत्री उद्योग तथा लगानीबाट रोजगारी प्राप्त गर्ने संकटासन्न परिवारको संख्या । सामाजिक समावेशीलाई विशेष जोड दिइनेछ ।

२.४.११. सरकार, विकासका निकायहरू, अन्तरराष्ट्रिय विकास साझेदार, निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजद्वारा समुहस्तरिय तथा स्थानीय विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु अनुकूलनका क्षेत्रमा गरिने लगानीमा भएको वृद्धि ।

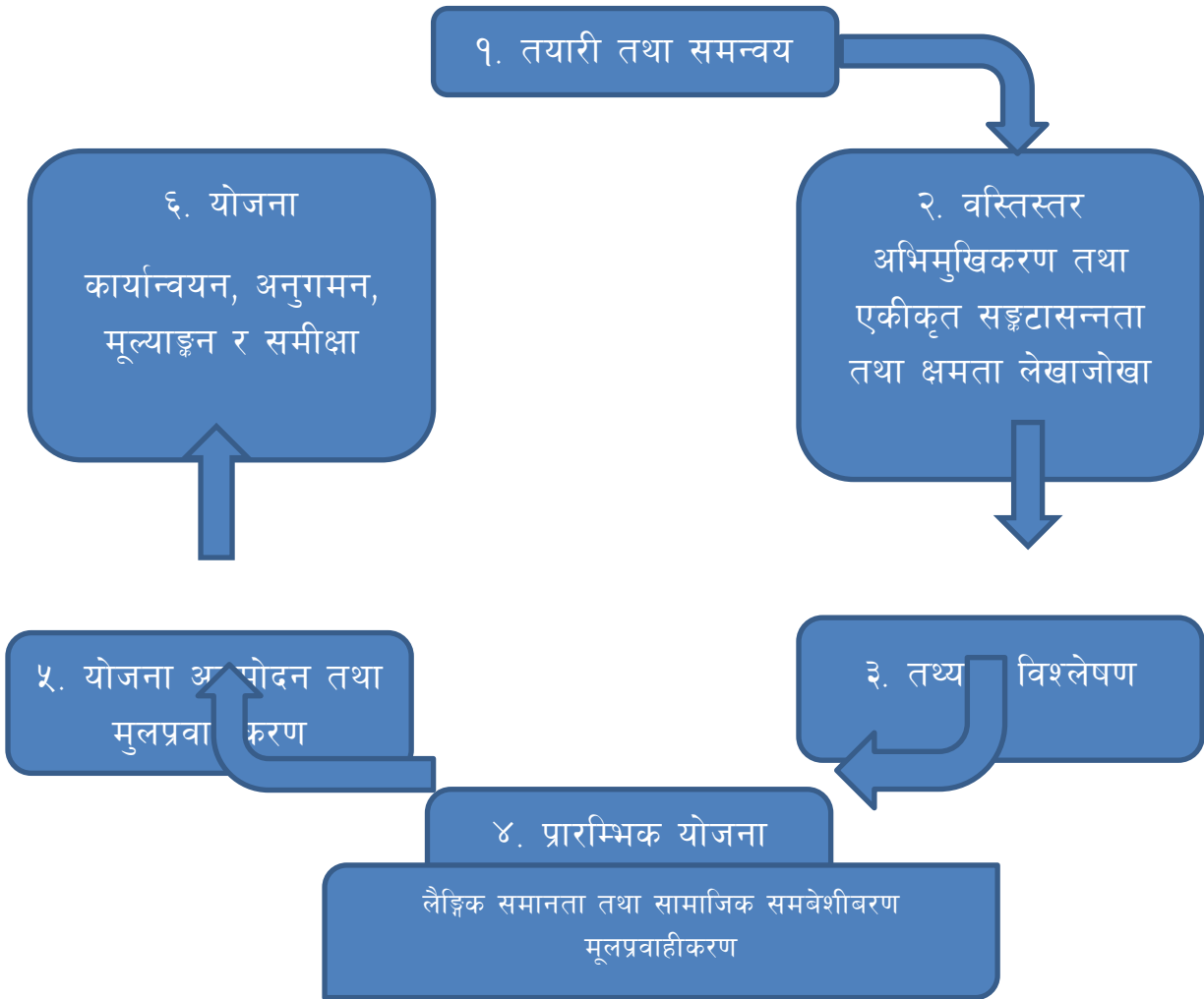
२.४.१२. विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा स्थानीय अनुकूलन योजना र कार्यान्वयनको निर्णय प्रक्रियामा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने महिला तथा तथा अति संकटासन्न व्यक्तिहरूको संख्या ।

- २.४.१३. सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह तथा स्थानीय तहद्वारा आफ्नो क्षेत्रको विपद् तथा जलवायु सम्बन्धी समष्टिगत रूपरेखाको विश्लेषण गरी तयार गरिएको समूह/नगर/गाउँस्तरीय नक्सा ।
- २.४.१४. वातावरण तथा जलवायुमैत्री पर्यापर्यटनको वृद्धि मार्फत रोजगारी प्राप्त गर्ने संकटासन्न महिला/पुरुष तथा तथा अति संकटासन्न परिवारको संख्या ।
- २.४.१५. जैविक विविधताको प्रवर्द्धन र खाद्य तथा पौष्टिक सुरक्षा प्रवर्द्धन मार्फत लाभान्वित संकटासन्न महिला/पुरुष तथा तथा अति संकटासन्न परिवारको संख्या ।
- २.४.१६. समुहस्तरिय/स्थानीय विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा अनुकूलन योजनाको कार्यान्वयनका कारण हुन गएको क्षति न्यूनीकरणको विवरण तथा तथ्यांक ।
- २.४.१७. समुदायमा आधारित विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा अनुकूलन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै आएका स्थानीय समुदाय (वन उपभोक्ता समूह, खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समूह, सिंचाइ समूह, कृषक समूह, सिमसार समूह, जलाधार संरक्षण समूह आदि) को संख्या ।

## खण्ड : ३

## समुहस्तरीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तयारी र कार्यान्वयन चक्र

मानव जीवन तथा जीविकोपार्जनसँग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रहरू (कृषि, जलस्रोत तथा ऊर्जा, वन तथा जैविक विविधता, विकास निर्माण तथा संरचना, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाई आदी) मा विपद् तथा जलवायु परिवर्तनबाट परेका वा पर्ने सक्ने विभिन्न असरहरू र यस्ता असरहरूबाट भिन्न प्रभाव पर्ने क्षेत्र (महिला, दलित, फरक क्षमता भएका व्यक्ति, पछाडि पारिएका आदिवादि जनजाति तथा विपन्न) मा पर्ने भिन्न प्रभाव र समुदायसँग विद्यमान सहभागितामूलक क्षमता र स्रोत साधनहरूको लेखाजोखा गर्न समुदायस्तरमा विभिन्न प्रकृया, विधि, औजार, छलफल आदि प्रयोग गरि समग्रमा सा.व.उ.स.को सङ्गठनासन्नता र क्षमता आंकलन गर्न तल उल्लेखित चक्र/चरण अवलम्बन गरिनेछ।



## चरण १: तयारी तथा समन्वय

यस चरणमा सर्वप्रथम सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह स्तरीय भेला मार्फत विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा उपसमिति गठन गर्ने (यस्तो समिति सा.व.उ.स.को कार्य समितिलाई नै कायम गर्ने अथवा कार्य समितिको मातहतमा तयार गर्ने) । उक्त गठित समितिले समुदायस्तरीय अन्य समुहहरू (जस्तै आमा समुह, आदिवासी जनजातिहरूको संस्थाहरू, धार्मिक समुहहरू,

कबुलियती वन समुहहरु, तरकारी तथा पशुपालनसँग आवद्ध समुहहरु, युवा समुह आदि), सहयोगी संघ संस्था, आफ्नो वडा तथा पालिकाहरुको सुची बनाई उक्त समुह तथा सस्थाहरुले विपद् तथा जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित के कस्ता कार्यहरु गरेका छन् भनी टिपोट गरी समन्वय तथा सम्पर्कको सुची तयार गर्ने । तत् पश्चात तल उल्लेखित वुदाँमा छलफल तथा टिपोट गर्ने ।

- सा.व.उ.स. स्तरीय बस्तीहरुको तालिका तथा समन्वय तथा सम्पर्क व्यक्तिको नाम र मोबाईल नम्बर
- वस्ती स्तरमा एकीकृत सङ्गठनता तथा क्षमता लेखाजोखा गर्न समय र स्थान तय
- वस्तीस्तरमा आवश्यक सचेतिकरण, अभिमुखिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम तय तयारी तथा समन्वयको चरणमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई मध्ये नजर गरिनेछ ।

**चरण २: वस्तीस्तरमा सचेतिकरण, अभिमुखिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम र एकीकृत सङ्गठनता तथा क्षमता लेखाजोखा**

यस चरणमा चरण १ मा तय गरिएका सचेतिकरण, अभिमुखिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम र एकीकृत सङ्गठनता तथा क्षमता लेखाजोखा सम्बन्धि कार्यहरु गर्ने ।

**चरण २.१ : वस्तीस्तरमा सचेतिकरण, अभिमुखिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम**

यस चरणमा तय गरिएका सचेतिकरण, अभिमुखिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम सन्चालन गर्ने । लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको दृष्टिलाई विशेष ध्यान दिई कम्तिमा ५० प्रतिशत महिला (५० प्रतिशत महिलामा पनि समानुपातिक प्रतिनिधित्व) तथा अन्यको हकमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराईनेछ । यस वर्गको सहभागिताले उनीहरुको विपद् तथा जलवायु परिवर्तनको विषयमा बुझाई अभिवृद्धि भई यसको असर तथा यसका ब्यवस्थानमा साझा बुझाइ कायम गर्नमा सहयोग पुग्दछ । उक्त कार्य गर्दा तल उल्लेखित कुराहरुलाई अनिवार्य समावेश गर्ने र अन्य परिप्रेक्ष्यमा आधारित कुराहरु समावेश गर्ने

- विपद् तथा जलवायु उत्थानशीलसँग सम्बन्धित शब्दावलीहरु
- सङ्गठनता तथा क्षमता लेखाजोखा औचित्यता तथा उपादेयता
- वन, वातावरण, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलनसगं सम्बन्धीत निती नियमहरु (संघिय, प्रादेशिक तथा स्थानिय)
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन विधि तथा प्रकृया
- समुहगत छलफल: समुहको विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना कार्यान्वयनका लागि कसको के भुमिका हुन सक्छ : समुदायस्तरीय अन्य समुहहरु (जस्तै आमा समुह, तरकारी तथा पशुपालनसँग आवद्ध समुहहरु, युवा समुह आदि), छिमेकी सा.व.उ.स., सहयोगी संघ संस्था, वडा तथा पालिका, अन्य कुनै भए

नोट : विभिन्न भाषा, वर्ग, संस्कृति, उमेर, लिङ्ग र अपाङ्गता भएका व्यक्ति र समुहहरुको विपद् तथा जलवायु उत्थानशीलसगं सम्बन्धीत सूचना र प्रविधिमा पहुँचमा अभिवृद्धि गरिनेछ ।

**चरण २.२ एकीकृत सङ्गठनता तथा क्षमता लेखाजोखा**

यस चरणमा सा.व.उ.स. स्तरीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा गर्नको लागि आवश्यक तथ्याकं संकलन कार्य गर्ने । यो चरण चरण २.१ समाप्त भए पश्चात गर्ने । यस चरणमा तल उल्लेखित विधि प्रकृया अवलम्बन गरी योजना तर्जुमा कार्यका लागि आवश्यक तथ्याकं संकलन गर्ने ।

यस प्रकृत्यमा विपद तथा जलवायु परिवर्तनसंग सम्बन्धीत विषयमा महिला, दलित, आदिवासी, मधेसी, थारु, मुस्लिम, उत्पिडित वर्ग, पिछडा वर्ग, पिछडिएको क्षेत्र, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत किसान, श्रमिक, युवा, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका, गर्भावस्थाका, अशक्त तथा विपन्न व्यक्ति वा समुहहरूको चासोलाई सम्बोध गरिनेछ ।

**प्रारम्भिक तथ्याकं संकलन :** यस चरणमा सर्व प्रथम वस्तीस्तरमा रहेका विभिन्न तथ्याकंहरू संकलन गर्ने (जस्तै भौगोलिक अवस्था, सामाजिक अवस्था, समुदायको पहुँचमा रहेका सेवाप्रदायक सङ्घ-संस्थाहरू, वन, जैविक विविधता, वातावरण तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको अवस्था, कृषि तथा पशुपालनको अवस्था, उपलब्ध जलस्रोत तथा इन्धनको अवस्था, मानव स्वास्थ्यको अवस्था तथा स्थानीय क्षेत्रमा रहेका भौतिक पूर्वाधारहरूको अवस्था) तथ्याकं संकलन नमुना फारममा दिइएको छ ।

**सामुदायिक सङ्गठनता विश्लेषण तथा क्षमता लेखाजोखा :** प्रारम्भिक तथ्याकं संकलन पश्चात् वस्तीस्तरको सङ्गठनता विश्लेषणका लागि विभिन्न विधि तथा औजार प्रयोग गरी समुदायको सङ्गठनता विश्लेषण गर्ने । विद्यमान सङ्गठनताका लागि समुदायमा भए/रहेका क्षमताको आंकलन पनि साथ साथै गर्ने । वस्तीस्तरको सङ्गठनता विश्लेषण तथा क्षमता लेखाजोखा गर्नेका लागि अनुसूचीमा मा उल्लेखित विधि तथा औजारको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

### चरण ३ : तथ्याकं विश्लेषण

यस चरणमा सा.व.उ.स. स्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा गर्नको लागि वस्तिस्तरबाट संकलित तथ्याकं तथा सङ्गठनता र क्षमता आंकलन गर्न प्रयोग गरिएका विभिन्न विधि तथा औजारबाट प्राप्त नतिजाहरूको विश्लेषण गरि समुहस्तरिय आँकडा तयार पार्ने । साथ साथै वस्तिस्तरबाट चुनिएका कार्यक्रम समुहस्तरमा एकिकृत गर्ने ।

तयार पारिएको आँकडा अनुसार अनुसूचीमा उल्लेखित स्तरिकरण विधि प्रयोग गरी वस्तीहरूको स्तरिकरण गर्ने । यसबाट कुन वस्ती वढी सङ्गठन छ र कुन वस्तीसँग कति क्षमता छ, भन्ने कुरा पत्ता लगाई सो अनुसार कार्ययोजना तयारी र कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्दछ । तथ्याकं विश्लेषण गर्दा विभिन्न भाषा, वर्ग, संस्कृति, उमेर, लिङ्ग र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको तथ्याकंलाई प्राथमिकतामा राखी गरिनेछ । यसबाट अति प्रभावित वर्गहरूको पहिचान भई सोही बमोजिमका कृयाक्लापहरू तर्जुमा गर्नको लागि आवश्यक तथ्यमा आधारित योजना तर्जुमा गर्नको लागि सहयोग पुग्दछ ।

### चरण ४ : समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तयारी

यस चरणमा सा.व.उ.स. स्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा गर्नको लागि चरण ३ मा विश्लेषण गरिएको नतिजा प्रस्तुती गर्ने । उक्त नतिजाहरूलाई सहभागितामुलक तरिकाबाट थपघट गरी अनुमोदन गर्ने । वस्तिस्तरबाट आएका एकिकृत कार्ययोजना समेत सहभागितामुलक तरिकाबाट छलफल तथा प्राथमिकिकरण गरी वार्षिक कार्यक्रममा क्रमवद्ध राख्ने । यस वाहेक यस चरणमा तल उल्लेखित कुराहरूमा छलफल गरी योजनामा उल्लेख गर्ने ।

- समुहको परिकल्पना तथा प्रतिवद्धता
- स्थानीय विपद् व्यवस्थापन तथा अनुकूलन अभ्यास
- विपद् व्यवस्थापन तथा अनुकूलन विकल्पहरूको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण
- सरोकारवाला नक्साङ्कन र
- प्रारम्भिक योजना तयारी

विपद् तथा जलवायु उत्थानशील कार्यक्रमलाई आदिवासी जनजाति, दलित, महिला तथा विपन्नवर्गको सामाजिक तथा आर्थिक विकास एवं बैकल्पिक आय आर्जन र गरिवी निवारणका कार्यक्रमसंग आबद्ध गरी पहिचान गरिनेछ । त्यसको साथै समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु

उत्थानशील उप समिति गठन गर्दा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, पिछडि पारिएका वर्ग आदिलाई विशेष महत्व दिईनेछ भने ती वर्गहरूको नेतृत्व विकासको लागि आवश्यक रणनीति तयार गरि लागु गरिनेछ ।

**चरण ५ : समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजनाको अनुमोदन तथा मूलप्रवाहीकरण**  
यस चरणमा सा.व.उ.स. स्तरिय प्रारम्भिक विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना समुह भेलाबाट पारित गरि अनुमोदन गर्ने । उक्त योजनालाई समुहको आन्तरिक स्रोत भए स्रोत विनियोजन गर्ने अन्यथा योजना कार्यान्वयनको लागि स्रोत जुटाउन योजना तयार पार्ने । यस योजनालाई समुहको कार्ययोजना र स्थानिय सरकारको योजना तथा अन्य सहयोगी संघ सस्थाको योजनामा मूलप्रवाहीकरण गरी कार्यान्वयन गर्ने । मूलप्रवाहीकरणको लागि तपसिल बमोजिमको प्रकृयाहरू अपनाईनेछ । प

- स्थानीय स्रोत व्यक्ति,सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहका पदाधिकारी, स्थानीय सरकार तथा स्थानीय सरोकारवालाहरूलाई विपद् तथा जलवायु उत्थानशील सम्बन्धी तालिम सन्चालन
- सामुदायिक सकंटासन्नता विश्लेषण तथा क्षमता लेखाजोखा एवं समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तयारी
- विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजनालाई सा.व.उ.स.को वार्षिक योजना तथा वन कार्ययोजना मूलप्रवाहीकरण गरि साधारण सभा तथा डिभिजन वन कार्यालयबाट स्वीकृती लिने
- कार्यान्वयनको लागि सा.व.उ.स.ले वार्षिक योजनामा आवश्यक बजेट विनियोजन गर्ने
- समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना कार्यान्वयनको लागि सात चरणको स्थानीय तहको वार्षिक योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा समावेश गर्नको लागि स्थानीय तहसंग समन्वय तथा पैरवी गर्ने
- योजना कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन
- स्थानीय, प्रदेश तथा केन्द्रिय महासंघ, स्थानीय सरकार, डिभिजन वन कार्यालय, प्रदेश उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय तथा वन तथा वातावरण मन्त्रालयसंग नीतिगत निर्णय आवश्यक समन्वय तथा पैरवी गर्ने

त्यसको साथै महिला, दलित, जनजाति, अल्पसंख्यक, पिछडिएका वर्ग, विपद् तथा जलवायु परिवर्तनबाट प्रभावित क्षेत्र र सकंटासन्न समुदायमा लक्षित बजेट विनियोजन सुनिश्चित गरिनेछ । विनियोजित बजेट ती वर्गहरूको पक्षमा खर्च भएको सुनिश्चितता गर्न आवश्यक प्रकृत्याको विकास गरिनेछ । कार्यान्वयनमा समेत ती वर्गहरूको नेतृत्वमा हुनेपर्नेमा विशेष सजगता अपनाईनेछ ।

#### चरण ६ : कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षाको योजना बनाउने

यो चरण निरन्तर चलिरहने चरण हो । चरण ५ पश्चात् योजना कार्यान्वयन गर्न र सो को निरन्तर सहभागितामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी सिक्किएका पाठका आधारमा आवधिक समीक्षा तथा समायोजन गर्ने ।

कार्य	प्रमुख विधि	अतिरिक्त विधि
अनुगमन र मूल्यांकन विधि	१. स्वअनुगमन तथा मूल्यांकन २. साभ्ता सिकाई सम्बन्धी छलफल ३. व्यवहार परिवर्तन जर्नल ४. सार्वजनिक सुनुवाई ५. तैस्रो पक्ष वा सरोकारवालाद्वारा	१. प्रभाव विश्लेषण २. स्रोत साधनको वितरण प्रणाली र त्यसमा समुदायको पहुँच विश्लेषण ३. जोखिम प्रतिकार्य



	संयुक्त मूल्यांकन ६. प्रत्यक्ष निरीक्षण ७. सामर्थ्यता र अनुकूलन रणनीति ( प्रविधि, अभ्यास) को मूल्यांकन ८. लागत र लाभ विश्लेषण (Cost and Benefit Analysis) ९. आवधिक अनुगमन र मूल्यांकन १०. लगानी अनुगमन प्रणाली (Investment Tracking System)	विश्लेषण ४. तर्कयुक्त प्रारूप (Logical Framework) ५. मौसमी पात्रो ६. नीतिगत तथा संस्थागत विश्लेषण ७. लैंगिक समनता तथा सामाजिक समावेशीकरण विश्लेषण
--	--	---

महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, अल्पसंख्यक, पिछडिएका वर्ग, विपद तथा जलवायु परिवर्तनबाट प्रभावित क्षेत्र र सकंटासन्न समुदायको आवश्यक क्षमता अबिधृद्धि गरि ती वर्गहरूको सहभागितामा अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षा गरिनेछ। यसो गर्दा ती वर्गहरूको जोखिममा के कति न्यूनीकरण भएको र अनुकूलन तथा विपद व्यवस्थापनमा के कति क्षमता अबिधृद्धि भएको भन्ने विषयमा केन्द्रित गरिनेछ।

### अनुसूची-१

समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील उप समितिको संरचना

क्र. सं.	प्रतिनिधित्व	पद	कैफियत
१.	सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले तोकेको व्यक्ति	अध्यक्ष	५० प्रतिशत महिला हुनुपर्ने
२	सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले तोकेका सदस्यहरू २ जना	सदस्य	
३	जोखिम तथा सकंटासन्न समुदायको प्रतिनिधिहरू २ जना (१ जना महिला अनिवार्य)	सदस्य	
४	स्थानीय विद्यालयको प्रतिनिधि	सदस्य	
५	स्थानीय विज्ञ तथा समाजसेवीबाट २ जना (१ जना महिला अनिवार्य)	सदस्य	
६	समुहले तोकेको व्यक्ति	सदस्य सचिव	

नोट : उपसमितिमा रहने संख्या आवश्यकता अनुसार जम्मा ९ देखि ११ जना सम्म रहने छ।

### अनुसूची-२

समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील उप समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

क. सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको क्षेत्रभित्र विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका संभावित असरहरूको सम्बोधनका लागि समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तयारी, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकनको लागि समन्वय गर्ने।

ख. सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह अन्तरगत भएका प्राकृतिक श्रोतसाधन तथा अवसर/संभावनाहरूको पहिचान गरी तीनको समुचित परिचालनका लागि आवश्यक सम्पर्क, समन्वय तथा सहकार्य गर्ने।

ग. सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह क्षेत्रमा विपद् तथा जलवायु परिवर्तनको जोखिममा रहेका लक्षित वर्ग (संकटासन्न वर्ग) पहिचान गरी उनीहरूको लागि विशेष कार्यक्रमहरू तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने ।

घ. योजनाको कार्यान्वयन र समुदायको क्षमता अभिवृद्धिका लागि क्षमता विकास कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

ङ. सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह क्षेत्रभित्रका समुहहरूमा सुशासन स्थापित गर्न पहल तथा अनुगमन गर्ने ।

च. सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहलाई विपद्, जलवायु परिवर्तन, कृषि, वन तथा वातावरण जस्ता क्षेत्रहरूमा विकासका लागि आवश्यक सल्लाह सुझाव दिने तथा पालिकाको परिषदले निर्णय गरे अनुसारका क्रियाकलापहरू गर्न पालिकाहरूलाई सहयोग गर्ने ।

छ. विभिन्न सहयोगी निकायहरूसँग समन्वय गर्ने तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहमा प्राप्त सहयोगलाई लक्षित वर्गसम्म प्राथमिकतासाथ पुर्याउन सहयोग गर्ने ।

ज. यस उपसमितिको कार्यलाई व्यवस्थित तथा प्रभावकारी बनाउन आवश्यक कार्यविधि तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

झ. आवश्यक नीति नियम सहित उप समितिको नाममा कोष (जस्तै: विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कोष) स्थापना गर्ने र परिचालन गर्ने ।

ञ. सामान्यतया यस उपसमितिले कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा लक्षित वर्गको सहभागिता हुने सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह भित्रका विभिन्न समूह, सामुदायिक संघ, संस्था तथा निकायहरू मार्फत कार्यान्वयन गर्नेछ । तथापि विशेष परिस्थितिमा यस उपसमिति आफैले समेत जिम्मेवारी बाँडफाँड गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न सक्नेछ ।

ट. नियमित रूपमा बैठक बसी आपसी अनुभव, सिकाई तथा अष्टयूराहरूको आदान प्रदान गर्ने ।

### अनुसूची-३

समुह तथा स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा सम्बन्धी तालिमको विषयवस्तु

तालिम सत्र	कार्यक्रम	समय
पहिलो दिन		६ घण्टा
०	सहभागी आगमन/दर्ता	०
१	तालिमको उद्देश्य, सहभागीबीच परिचय, तालिमका नियम र समूह निर्माण	३० मिनेट
२	सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघको परिचय तथा महत्व	४५ मिनेट
३	विपद् व्यवस्थापन र जलवायु उत्थानशीलतामा प्रयोग हुने शब्दावली	३० मिनेट
४	प्रकोप, विपद् र जलवायु परिवर्तनको परिचय, प्रकार, कारण र प्रभाव	४५ मिनेट
५	विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन: आवश्यकता तथा महत्व र विपद् व्यवस्थापन चक्र	४५ मिनेट
६	सहभागितामूलक र समावेशी विपद् व्यवस्थापन (अपाङ्गता, महिला, जनजाती, जोखिममा रहेका समुदायबालबालिका र जेष्ठ नागरिक केन्द्रित)	३:०० घण्टा
७	समुदायमा आधारित विपद् तथा जलवायु उत्थानशील अवधारणा र भूसंवेदनशील जोखिम योजना	३० मिनेट
	विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनको क्षेत्रमा रहेका विद्यमान नीतिगत	४५ मिनेट

व्यवस्था र संचना		
<b>दोस्रो दिन</b>		<b>७.५० घण्टा</b>
८	समुहस्तरितय तथा स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना, उद्देश्य, महत्व र तर्जुमा प्रक्रिया	१:३० घण्टा
९	सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषणको अवधारणा, प्रक्रियाबारे जानकारी	३० मिनेट
१०	समुदायमा आधारित विपद् तथा जलवायु उत्थानशीलका औजार तथा विधिहरू	२:०० घण्टा
११	विपद् तथा जलवायु जोखिम लेखाजोखा मार्गदर्शन प्रयोग विधि, चरणहरू तथा औजारहरू सम्बन्धि जानकारी	१:०० घण्टा
१२	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदनको ढाँचाबारे छलफल	३:०० घण्टा
<b>तेस्रो दिन</b>		<b>८ घण्टा</b>
१३	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजारहरूको फिल्ड अभ्यासको अनुभव आदान प्रदान	१ घण्टा
१४	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजारहरूको फिल्ड अभ्यास	३ घण्टा
१५	अभ्यासको नतिजा लेखन र प्रतिवेदन तयारीका लागि समूह कार्य	१ घण्टा
१६	अभ्यासको नतिजा लेखन र प्रतिवेदन तयारीका लागि समूह कार्य	१ घण्टा
१७	प्रतिवेदन प्रस्तुति तथा छलफल र सहमती	१ घण्टा
१८	कार्ययोजना तयारी र समापन ।	१ घण्टा

### अनुसूची-४

सङ्कटासन्नता र क्षमता विश्लेषण औजारहरू

#### १. ऐतिहासिक समयरेखा विश्लेषण फारम (विगत ३० वर्षको विवरण लिने) :

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह भित्र विगतमा कुन प्रकोपबाट कस्तो विपत्ति परेको थियो भन्ने जानकारी लिन विपद्को ऐतिहासिक समयरेखा तयार गरिन्छ । यसबाट प्रकोपको दोहोरिने प्रवृत्ति, त्यसले पुऱ्याउने भौतिक, सामाजिक, आर्थिक, मानवीय वा प्राकृतिक क्षति तथा प्रभावको बारेमा जानकारी एकीकृत गर्न सकिन्छ । यस विधिको प्रयोग गर्दा विशेष गरी जेष्ठ नागरिकसंग छलफल गर्नु पर्दछ । यसको लागि निम्नबमोजिमको फारम प्रयोग गर्नुपर्छ:

सा.व.उ.स. को नाम :

गाउँपालिका/नगरपालिका :

वडा

:

विपद्	साल र महिना	स्थान	भौतिक क्षति	सामाजिक क्षति	आर्थिक क्षति	मानवीय क्षति	प्राकृतिक क्षति	सूचना पुऱ्याइको विधि
उदाहरण: बाढी	२०३०, श्रावण	माभी गाउँ	३ पुल बगाएको, ५ घर भत्केको	राधाकृष्ण मन्दिरको भित्ता भत्काएको, अस्थायी शिविरमा बस्ने क्रममा २ परिवार बीच भैँभगडा भएको, महिला हिँसा,	१ किराना पसल बगाएको	४ मानिसको मृत्यू, २ मानिसको पौडने क्रममा हात भाँचिएको, महिला, पुरुष, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, वृद्धवृद्धा	३१ विगाहा धान खेतमा पटानी (रु ३० लाख बराबरको धान बाली नष्ट), ४ विगाहा कटानी (रु. १० लाख बराबरको क्षति)	जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको प्रतिवेदन

				वालवालिका हिंसाका कुरा, चोरी, लुटपाट,				
भूकम्प								

**नोट:**

**भौतिक स्रोत:** पुल, सडक, बाँध, विद्यालय भवन, मदरसा, सुरक्षित आवास तथा स्थान, सामुदायिक चर्पी, सञ्चारका साधन, यातायतका साधन, पूर्वसूचना प्रणाली, लाइफ ज्याकेट, डुंगा आदि

**मानव संसधन:** आधारभूत खोज तथा उद्धार तालिम प्राप्त जनशक्ति, जिल्ला विपद् प्रतिकार्यसम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति, तालिम प्राप्त पौडीबाज, तालिम प्राप्त स्वयंसेवक, ग्रामीण महिला स्वास्थ्य कार्यकर्ता, तालिम प्राप्त कृषि प्राविधिक, प्रशिक्षक, कर्मचारी, स्वयंसेवक, सिकर्मी आदि, आगलागी नियन्त्रण टोली आदि

**सामाजिक स्रोत:** सामुदायिक भवन, पाटी पौवा, खानेपानी वितरण धारा, मठ मन्दिर आदि

**सामाजिक संरचना:** महिला/आमा समूह, आयआर्जनमा सक्रिय महिला समूह, निर्णय तहमा भएका महिला, शैक्षिक अवस्था, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका स्वावलम्बन समुहहरू (म/पु) आदि

**आर्थिक स्रोत:** व्यापार व्यवसाय, उद्योग कलकारखाना, नोकरी, बचत समूह, विपद् व्यवस्थापन कोष, ब्याङ्क तथा वित्तीय संस्था आदि

**प्राकृतिक स्रोत:** खेतीयोग्य भूमि, अन्य (उल्लेख गर्नु पर्नेछ), निजी ताल तलैया, प्राकृतिक धारा वा मूल, कुवा, नदीनाला, ताल तथा पोखरी, सिँचाइको साधन र स्रोत, वनजङ्गल (हेक्टर वा रोपनी) आदि

**२. प्रकोप स्तरीकरण :**

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहमा विगतमा भएका र भविष्यमा आइपर्न सक्ने प्रकोप तथा जलवायुजन्य घटना र जनधनको क्षति तथा उपलब्ध क्षमताका आधारमा प्रकोपको सूची तयार गरी धेरै क्षति गर्ने प्रकोप पहिचान गरी स्तरीकरण गर्नु पर्नेछ। समुदाय र वडाका अलग-अलग सूचीलाई एकीकृत गरेर नगरपालिका तथा गाउँपालिकाभित्र हुने प्रकोपको सूची र स्तरीकरण गर्न निम्नबमोजिमको तालिका प्रयोग गर्नुपर्छ :

प्रकोप	पहिरो	बाढी	आगलागी	हुरीबतास	महामारी	भूकम्प	हिमताल विस्फोट	शीतलहर	जनावर आतङ्क	सडक दुर्घटना
पहिरो										
बाढी										
आगलागी										
हुरीबतास										
महामारी										
हिमताल विस्फोट										
शीतलहर										
जनावर आतङ्क										

सडक दूर्घटना													
जम्मा अडक													
स्तर													

नोट : नेपाल भूकम्पको उच्च जोखिममा रहेको मुलुक हुँदा प्रकोप स्तरीकरण गर्दा भूकम्पलाई तुलनामा नराखी पहिलो नम्बरको प्रकोपको रुपमा प्राथमिकतामा राखी योजना तर्जुमा गर्नु पर्ने हुन्छ ।

### ३. प्रकोप, मौसमी तथा बाली पात्रो :

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह भित्र कुन समयमा कुन प्रकोप हुन्छ भनेर पत्ता लगाई त्यसको समयरेखा तयार गर्नुपर्छ जसलाई प्रकोप पात्रो भनिन्छ । यसको लागि निम्नबमोजिमको तालिका तयार गर्नुपर्छ :

#### ३.१ प्रकोप पात्रो:

प्रकोप		वैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असोज	कात्तिक	मङ्सिर	पुस	माघ	फागुन	चैत
बाढी	पहिले (३० वर्ष)												
	अहिले												
पहिरो	पहिले												
	अहिले												
आगलागी	पहिले												
	अहिले												
हुरीबतास	पहिले												
	अहिले												
महामारी (हैजा, फाडापखाला, रुघाखोकी)	पहिले												
	अहिले												
भूकम्प	पहिले												
	अहिले												
....	पहिले												
	अहिले												

#### ३.२ मौसमी पात्रो:

विवरण		वैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असोज	कात्तिक	मङ्सिर	पुस	माघ	फागुन	चैत
मनसुन वर्षा	पहिले (३० वर्ष)												
	अहिले												
हिउँदे वर्षा	पहिले												
	अहिले												
आगलागी	पहिले												

	अहिले												
गर्मी	पहिले												
	अहिले												
जाडो	पहिले												
	अहिले												
असिना	पहिले												
	अहिले												
तुसारी	पहिले												
	अहिले												
हिउँ पर्ने	पहिले												
	अहिले												
	पहिले												
	अहिले												

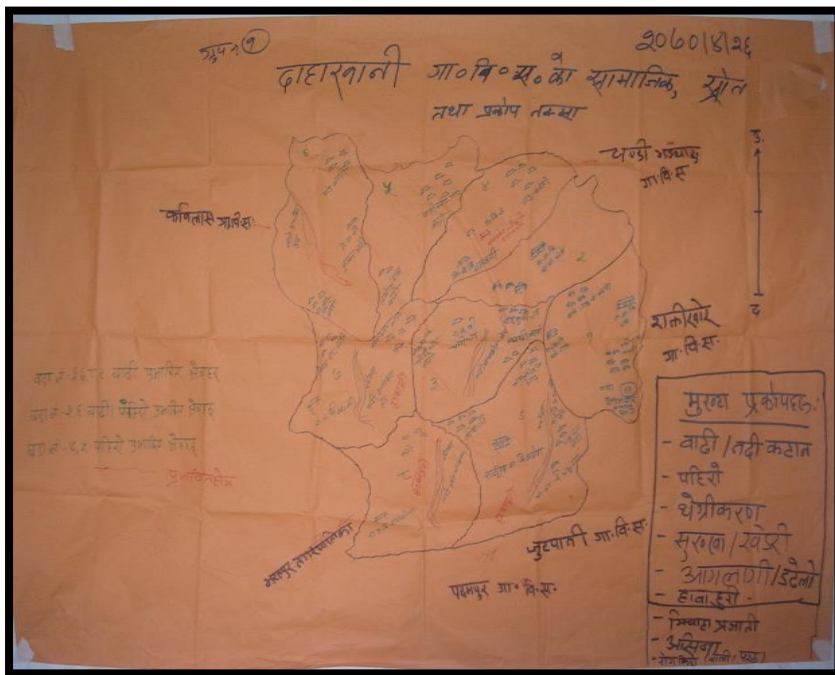
### ३.३ बाली र वनस्पति पात्रो:

वाली र वनस्पति पात्रो तयार गर्दा समुदायको प्रमुख ३ वाली वा वनस्पतिसँग सम्बन्धित विभिन्न क्रियाकलापहरु कुन कुन समयमा गरिन्छ भनी पत्ता लगाउन निम्न बमोजिमको तालिका प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

विवरण		वैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असोज	कात्तिक	मङ्सि र	पुस	माघ	फागुन	चैत
धानको बीउ लगाउने	पहिले (३० बर्ष)												
	अहिले												
धान रोप्ने	पहिले (३० बर्ष)												
	अहिले												
धान काट्ने	पहिले												
	अहिले												
विरुवाको फूल र फल लाग्ने समय	पहिले												
	अहिले												
गहुँ छर्ने	पहिले												
	अहिले												
गहुँ काट्ने	पहिले												
	अहिले												
।	पहिले												
	अहिले												

४. प्रकोप, जोखिम तथा सामाजिक स्रोत नक्साङ्कन र सङ्कटासन्नता तथा क्षमता पहिचान  
:

वडाको सङ्कटासन्नता र क्षमता पहिचान गर्न वडाभित्र रहेका प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक साधन, स्रोत आदि उल्लेख भएको सामाजिक नक्सा समुदायका प्रतिनिधिको प्रत्यक्ष सहभागितामा तयार गरी गाउँको वास्तविक अवस्थाको विश्लेषण गर्नु पर्नेछ । यसरी तयार हुने नक्सामा समुदायको अवस्थिति, विभिन्न प्रकोपहरु तथा प्रकोपले क्षति गर्न सक्ने जिविकोपार्जनका स्रोतहरु, खोला तथा नदीनाला, पोखरी, खेतीयोग्य जमिन, बाटो तथा सडक सञ्जालहरु, सामुदायिक भवनहरु, विद्यालय, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरु, वनजङ्गल, नगरपालिका तथा



गाउँपालिका भवन, बिजुली, खुला र सुरक्षित आश्रय स्थलहरु वा आश्रयस्थलका लागि उपयुक्त क्षेत्र, पक्की बाँध, वृक्षरोपण गरिएका क्षेत्र, खानेपानी, सरसफाइको अवस्था स्पष्ट रूपमा देखाउनु पर्छ । नक्साको दायँतर्फ पूर्व, बायाँतर्फ पश्चिम, माथितिर उत्तर र तलतिर दक्षिण पर्ने गरी नक्सा बनाउनु पर्छ । संकटासन्न क्षेत्रलाई रातो रंग वा रंगको घेराभित्र, क्षमतालाई पहिलो रंग वा रंगको घेराभित्र, नदीलाई निलो, बाटोलाई कालो, वनलाई हरियो आदि रंगले देखाउन सकिनेछ, भने नक्सामा प्रयोग भएका सूचकहरुको विवरण पनि नक्साको खुलाउनु पर्ने हुन्छ । नक्सा तयार गर्दा वडा नागरिक मंचका प्रतिनीधीहरु, सबै क्षेत्र र वर्ग (महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु, दलित, आदिवासी, जनजाति, अल्पसंख्यक, लोपुन्मुख, प्रकोप प्रभावित, जलवायुजन्य प्रभावित वा सङ्कटासन्न समुदाय तथा व्यक्तिहरु, मधेसी, मुशिलमजस्ता वर्ग एवं नेपाल सरकारले लक्षित समूह भनी परिभाषित गरेका वर्ग) को समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ । त्यसको साथै ती व्यक्तिहरुको क्षमताको विश्लेषण गरि आवश्यकता अनुसार क्षमता अभिवृद्धि गर्नु पर्दछ । यसरी सङ्कलित जानकारीका आधारमा समुदाय र वडाको सम्पन्नता तथा सङ्कटासन्नता स्तरीकरण निम्नबमोजिम गर्नु पर्नेछ :

#### ४.१ समुहहरुको सम्पन्नता स्तरीकरण

प्रत्येक सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरुले आफ्नो वन कार्ययोजनामा समुह भित्र रहेका उपभोक्ताहरुको सहभागितामूलक सम्पन्नता स्तरिकरण गरिएको हुन्छ । सोही स्तरिकरणबाट प्राप्त नतिजालाई तपसिलको तालिकामा राखी सम्पन्न गर्नुपर्छ ।

वडा	सम्पन्नता स्तरीकरण (घरधुरी सङ्ख्या)				कैफियत
	अति विपन्न	विपन्न	मध्यम	सम्पन्न	
१					
...					

## ४.३. स्रोतको उपलब्धता तथा पहुँच

नगरपालिका तथा गाउँपालिका वा समुदायमा भएको क्षमता पत्ता लगाउन निम्नअनुसार फारम प्रयोग गर्नुपर्छ । यो फारम समुदायमा भएका स्रोतहरू सङ्कलन गर्दै नगरपालिका तथा गाउँपालिकाको एकीकृत क्षमताको सूची तयार गर्नु पर्नेछ :

विवरण	नाम र रहेको स्थान (कहाँ)	सङ्ख्या (कति)	क्षमता	अवस्था	कैफियत
<b>भौतिक स्रोत</b>					
पुल					
सडक					
बाँध					
विद्यालय भवन					
सुरक्षित आवास तथा स्थान					
सामुदायिक चर्पी					
सञ्चारका साधन					
यातायतका साधन					
पूर्वसूचना प्रणाली					
लाइफ ज्याकेट					
डुङ्गा					
“”””					
<b>मानव संसधन</b>					
आधारभूत खोज तथा उद्धार तालिम प्राप्त जनशक्ति					
जिल्ला विपद् प्रतिकार्यसम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति					
तालिम प्राप्त पौडीबाज					
तालिम प्राप्त स्वयंसेवक					
ग्रामीण महिला स्वास्थ्य कार्यकर्ता					
तालिम प्राप्त कृषि प्राविधिक					
शिक्षक					
कर्मचारी					
स्वयंसेवक					
सिकर्मी					
डकर्मी					
.....					
.....					
<b>सामाजिक स्रोत</b>					
सामुदायिक भवन					
पाटी पौवा					
खानेपानी वितरण धारा					
मठ मन्दिर					

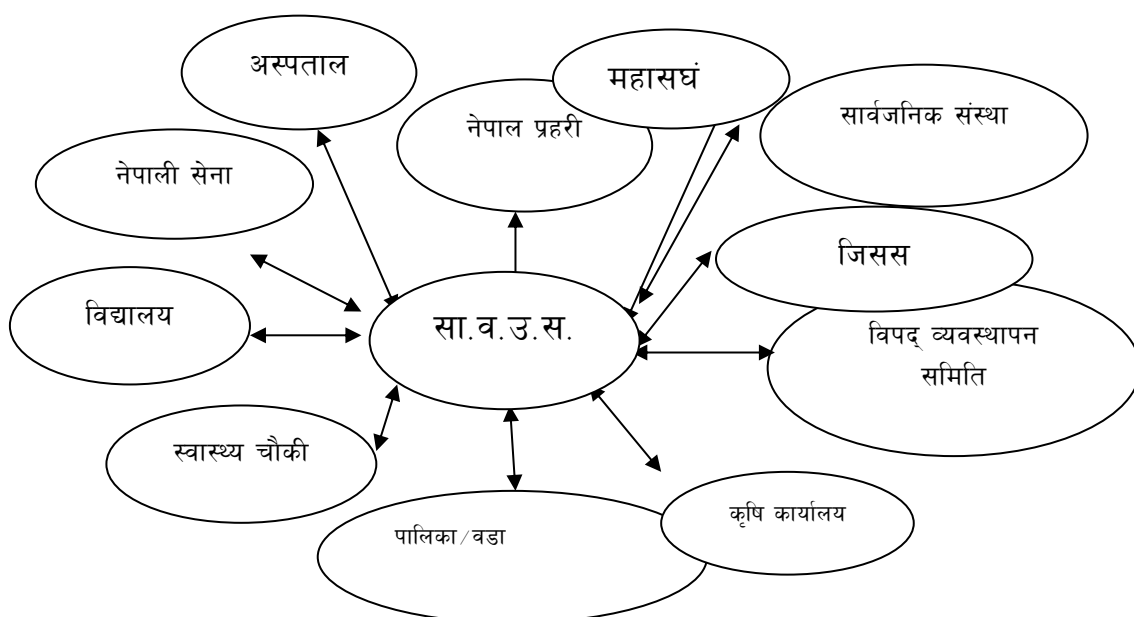


.....					
.....					
<b>सामाजिक संरचना</b>					
महिला/आमा /अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको समूह					
आयआर्जनमा सक्रिय महिला समूह					
निर्णय तहमा भएका महिला					
शैक्षिक अवस्था (म/पु)					
.....					
.....					
<b>आर्थिक स्रोत</b>					
व्यापार व्यवसाय					
उद्योग कलकारखाना					
नोकरी					
बचत समूह					
विपद् व्यवस्थापन कोष					
ब्याङ्क तथा वित्तीय संस्था					
.....					
.....					
<b>प्राकृतिक स्रोत</b>					
खेतीयोग्य भूमि					
अन्य (उल्लेख गर्नु पर्नेछ)					
निजी ताल तलैया					
प्राकृतिक धारा वा मूल					
कुवा					
नदीनाला					
ताल तथा पोखरी					
सिँचाइको साधन र स्रोत					
वनजङ्गल (हेक्टर वा रोपनी)					
खेर गइरहेको जमिन					
.....					
.....					
<b>खेती गरिने मुख्य बाली</b>	<b>लगाउने समय</b>	<b>बाली थन्क्याउने समय</b>	<b>उत्पादन (मे. टन)</b>	<b>प्रयोग गरिने मल</b>	<b>बिउको उपलब्धता</b>
धान					
मकै					
गहुँ					
.....					
.....					

नोट : १०,००० वर्ग मी वा २० रोपनी वा ३० कठ्ठा = १ हेक्टर

### ५. संस्थागत विश्लेषण वा सम्बन्ध चित्र

विपद् पूर्वको पूर्वतयारी, रोकथाम र अल्पिकरण, विपद्को समयको प्रतिकार्य र विपद् पश्चात्को पुर्नस्थापना र पुनर्निर्माण तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलनका लागि आवश्यक पर्ने सेवा, सुविधा, सुरक्षा उपलब्ध गराउने सरकारी निकाय वा सुरक्षा निकाय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, स्थानीय सस्थाहरू र अन्य मानवीय सेवा प्रदायक सङ्घसंस्था, वित्तीय संस्था, सहकारी, स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, निजी क्षेत्र आदिको उपलब्धता, पहुँच र सम्बन्धको विश्लेषण गरिन्छ। यो औजारले समुदायको सामाजिक सम्बन्ध र महत्वको मापन गर्छ। यस औजारको प्रयोगबाट समुदायले विपद् तथा जलवायु उत्थानशीलका सन्दर्भमा सामाजिक तथा सार्वजनिक निकाय सम्मको पहुँच कस्तो छ भन्ने विश्लेषण गर्न सहयोग गर्दछ। सम्बन्ध चित्र तयार गर्दा सरोकारवाला निकायहरूको सम्भावित प्रभावलाई आधार मानी वृत्तलाई ठूलो सानो देखाउन सकिन्छ। आपसी सम्बन्धलाई मोटो रेखा, पातलो रेखा, एकोहोरो दोहोरो रेखाले पनि देखाउन सकिन्छ। मोटो रेखाले बलियो र पातलो रेखाले फितलो सम्बन्ध जनाउन सकिन्छ। उदाहरण स्वरुप दिइएको निम्नबमोजिमको सम्बन्धचित्र तयार गरी यसको विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजालाई तल दिइएको तालिकामा भर्नु पर्छ।



क्र. सं.	कार्यालय सङ्घसंस्था	ठेगाना	भौगोलिक दूरी	विपद् तथा जलवायु जन्य जोखिम व्यवस्थापनका लागि प्राप्त हुनसक्ने सहयोग		
				विपद् पूर्व	विपद्को समयमा	विपद् पश्चात
क	समुह भित्र					
१	स्वास्थ्य चौकी					
...						
ख	समुह बाहिर					
१						
...						
ग	पालिका बाहिर					
१						
...						

### ६. तापक्रम र वर्षाको विश्लेषण

जल तथा मौसम विज्ञान विभागबाट स्थापना गरिएका जल तथा मौसम मापन केन्द्रको संख्या, स्थान र अवस्थाको अभिलेख राखि सम्बन्धित गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको विगत ३० वर्ष अवधिको वर्षा र तापक्रमको तथ्याङ्क प्राप्त गरि औसत वर्षा र तापक्रममा आएको परिवर्तन विश्लेषण गरिनेछ। यस विश्लेषणले बाढि, पहिरो, खडेरी, आगलागी, उब्जनी आदिको परिवर्तनका र प्रभावका बारेमा परस्पर सम्बन्ध विश्लेषण गर्न मद्दत पु-याउँछ। यस अर्न्तगत केन्द्रको प्रकार, स्थान, मापन गरिने मापदण्ड, पूर्वसूचना प्रणाली, जिल्ला आपतकालिन कार्यसञ्चालन केन्द्रसंग जोडिएको छ वा छैन र हालको अवस्थाको बारेमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ।

### ७. लक्षित समूह छलफल :

सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका विभिन्न औजारको प्रयोबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कको पुनरावलोकन, अनुगमन वा परीक्षण र छुटेका विषय पत्ता लगाउन समुदायको सानो समूहमा छलफल गर्नु नै लक्षित समूह छलफल हो। समुदायका महिला, बालबालिका, सीमान्तीकृत वर्ग, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, दलित, जनजाति र अल्पसंख्यक समेत सबै वर्गलाई समेटेर यसप्रकारको छलफल गर्नुपर्छ। यस्तो छलफलमा सबै सहभागीलाई समान रूपले आफ्ना विचार र भनाइ राख्न प्रोत्साहित गर्नुपर्छ। विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका कारण त्यस वडाको कृषि, पशुपालन तथा खाद्य सुरक्षा, वन तथा जैविक विविधता, जलवायु जन्य प्रकोप, जलस्रोत र उर्जा, भौतिक पूर्वाधार, मानव स्वास्थ्य आदि क्षेत्रहरूमा ३० वर्ष पहिले र हाल महसुस गरिएका असर तथा प्रभाव एवं भविष्यको अनुमानका बारेमा छलफल गरि निम्नअनुसारको ढाँचामा सूचीकृत गर्नुपर्छ :

पालिका : ..... वडा नं. .... समुदाय : ..... समूह :  
महिला/अपाङ्गता/दलित आदि

क्र. सं.	समस्या (तल उल्लेख गरिएका बुँदा उदाहरण मात्र हुन्)	३० वर्ष अगाडिको अवस्था	हाल महसुस गरिएको प्रभाव	कारण	कारक तत्व	सम्भावित समाधानका उपाय	कैफियत
१	प्रकोप न्यूनीकरण तथा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सवाल						
२	जीविकोपार्जन तथा खाद्य सुरक्षा (जस्तै: उत्पादन बढ्नु वा घट्नु, कृषि प्रणाली वा प्रक्रियामा आएको फरक, स्थानीय प्रजाति हराउनु वा नयाँ प्रजाति प्रयोगमा आउने)						
३	मानव स्वास्थ्य, खानेपानी, सरसफाइ						

	तथा महामारी						
४	वन तथा जैविक विविधता (जस्तै : वा नयाँ प्रजाति देखा पर्नु, कुनै प्रजाति लोप हुनु)						
५	जलश्रोत तथा उर्जा ( जस्तै: पानीका मुहानहरु सुक्ने वा नयाँ श्रोतहरु देखा पर्नु)						
६	स्थानीय ग्रामीण तथा सहरी बस्ती						
७	उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार						
८	पर्यटन एवम् प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा						
९	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिता, जीविकोपार्जन र सुशासन						
१०	जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास						
११	अन्य ....(थप्न सकिने)						

#### द. स्थानीय ज्ञान, सीप, क्षमता र प्रविधिको लेखाइकन :

यस अनुसूचीमा उल्लेख भएका सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजारको प्रयोगबाट समुदायमा विपद्को सामना गर्न अपनाउने गरिएका विधिहरूको सूची तयार गरी निम्नबमोजिमको खाकामा स्थानीय ज्ञान, सीप र विधिको सूचीकरण गर्नु पर्नेछ । यसले विपद्को समना गर्न भविष्यमा अपनाउनु पर्ने विधिको पहिचान गर्नेछ, जसबाट स्थानीय ज्ञान र सीपको प्रबर्द्धन गर्न सहयोग पुग्नेछ ।

क्र. सं.	विपद् / प्रकोपको प्रकार	विपद् भएको वर्ष/महिना	विपद्पहिले गरिएका पूर्वतयारी जोखिम न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका कार्य		विपद्को सामनाका लागि विपद्को समय र पछि अपनाइएका विधि	
			व्यक्तिगत रूपमा	सामुहिक रूपमा	व्यक्तिगत रूपमा	सामुहिक रूपमा
१						
२						
...						

## ९. समुदाय तथा वडाहरूको सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण

क. सङ्कटासन्नता स्तरीकरण : विगतको ३० वर्षको समय रेखाबाट आएको सूचनाको आधारमा क्षति विश्लेषण गरी त्यबाट प्राप्त अङ्कभारलाई जोडेर समुदाय र वडाको उच्च, मध्यम र न्यून गरी तीन वर्गमा निम्नअनुसार सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नु पर्नेछ :

नगरपालिका तथा गाउँपालिका : .....

बस्ती / टोल	मानविय क्षति	प्रभावित परिवार	घरको क्षति	आर्थिक क्षति	खेतीयोग्य भूमि र वनक्षेत्रको क्षति	सामाजिक क्षति	विगतमा भएका विपद्का घटनाक्रम	वाल लागुने वा भित्राउने समयमा आएको परिवर्तन	तापक्रममा आएको परिवर्तन	जोखिमले भविष्यमा पार्ने सक्ने असर	स्रोतको उपलब्धता तथा पहुँच	संस्थागत क्षमता	जनसंख्याको विश्लेषण	स्थानीय ज्ञान, सीप, क्षमता र प्रविधि
१														
२														
३														

## अनुसूची-५

सङ्कटासन्नता, क्षमता तथा जोखिम विश्लेषण पार्श्वचित्रको नमुना

## १. सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको अवस्था :

- जलवायुजन्य, हावापानी आदिको अवस्था र प्रभाव ।
- प्राकृतिक स्रोत साधन, जस्तै जलसम्पदा, ताल, पोखरी, वन सम्पदा, खनिजपदार्थ आदि ।
- नगरपालिका तथा गाउँपालिकाभित्र भएर बग्ने खोलानाला तथा नदी तिनबाट पर्ने प्रभाव
- सडकको अवस्था कालोपत्रे .....किमि, कच्ची मोटरबाटो .....किमि, गोरेटो .....किमि
- भू-उपयोग : कृषि, वन, खेर गइरहेको, पानीले ढाकेको चरन, अवास आदि ।

## २. जनसङ्ख्याको विवरण : (समुह, गाउँपालिका, न.पा.तथा केन्द्रिय तथ्यांक विभागको जनगणना प्रतिवेदनबाट)

## २.१ जातजातिअनुसारको जनसङ्ख्या

बस्ती / टोल	चलित				जनजाति				अन्य			
	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा
जम्मा												

## २.२ उमेरअनुसारको जनसङ्ख्या

बस्ती / टोल	१ वर्षभन्दा मुनि	गर्भवती	५ वर्षमुनि	६-१२ वर्ष	१३ -१८ वर्ष	१९ देखि ५९ वर्ष	६० वर्षमाथि	जम्मा


## २.३ अपाङ्गताको विवरण

बस्ती/टोल	अपाङ्गताको प्रकार	महिला	पुरुष	जम्मा

३. प्रकोपका अवस्था : प्रकोप स्तरीकरण, प्रकोप पात्रो, र प्रकोपको ऐतिहासिक समयरेखा प्रकोप जोखिम नक्सांकन र जोखिम र समस्या विश्लेषणबाट प्राप्त भएको नतिजा लेख्ने)

४. पार्श्वचित्रको मूल अंश : माथि प्राप्त विश्लेषणबाट प्राप्त सङ्कटासन्नता, जोखिम र नपा/गापासँग भएका क्षमतासमेत हुनेगरी आवश्यक देखिएका सुझाव प्रस्तुत गर्नु पर्नेछ। पार्श्वचित्रको अन्तिममा विश्लेषणका सबै अनुसूचीहरू संलग्न गर्नु पर्नेछ।

## अनुसूची- ६

विपद् तथा जलवायु उत्पत्तानशील क्रियाकलापको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विशेषणबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा गाविसमा सञ्चालन गर्नु पर्ने विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्रियाकलाप पहिचान गरी सूचीकृत गर्दा तिनको प्राथमिकता निर्धारण गर्नु पर्नेछ। क्रियाकलाप पहिचान गर्न सुरुमा वडा स्तरमा वडा नागरिक मंचका प्रतिनीधीहरू, नागरिक सचेतना केन्द्र, सबै क्षेत्र र वर्ग (महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, दलित, आदिवासी, जनजाति, अल्पसंख्यक, प्रकोप प्रभावित, जलवायुजन्य प्रभावित वा सङ्कटासन्न समुदाय तथा व्यक्तिहरू, मधेसी, मुस्लिमजस्ता वर्ग एवं नेपाल सरकारले लक्षित समूह भनी परिभाषित गरेका वर्ग) को समानुपातिक सहभागितामा वडाका क्रियाकलापहरू पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्ने र वडा स्तरमा प्राथमिकतामा आएका योजनाहरूलाई स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूबीच छलफल चलाई गाउँपालिका वा नगरपालिकास्तरको विपद् र जलवायु उत्पत्तानशील क्रियाकलापहरूको प्राथमिकता निर्धारण गर्न सकिनेछ। क्रियाकलापको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण (उच्च प्राथमिकता प्राप्त क्रियाकलापलाई १ नं. दिने) निम्नबमोजिमको ढाँचामा समुदायसमेत स्पष्ट हुनेगरी सूचीकृत गर्नु पर्नेछ :

बस्ती / टोल	प्रमुख जोखिम	अनुकूलन का वा जोखिम न्यूनीकरण का उपायहरू	प्रभावकारित १ (१-३) (क)	खर्चको मितव्ययिता (१-३) (ख)	संभाव्यता (१-३) (ग)	लक्षित वर्गमुखी (१-३) (घ)	कुल - क+ख+ ग+घ)	प्राथमिकता नं.	स्रोतको व्यवस्था	
									आन्तरिक	बाह्य
	विद्यालय भवन बाढीले बगाउन सक्ने	जैविक तटबन्ध	३	२	२	३	१०	१		

(नोट: प्रभावकारिता: कामको न्यून प्रभावकारिता देखिएमा १, कामको उच्च प्रभावकारिता देखिएमा ३, खर्चको मितव्ययिता: कम खर्च लाग्ने भएमा ३, बढी खर्च लाग्ने भएमा १, सम्भाव्यता: कार्यान्वयन गर्न सकिने भएमा ३, कार्यान्वयन गर्न कठिन भएमा १, लक्षित बर्गमुखी: लाभान्वित धेरै भएमा ३, लाभान्वित कम भएमा १ अंक दिने )

### अनुसूची- ७

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजनाको ढाँचा

(Community Forestry User Group Level Disaster and Climate Resilience Plan Template)

..... सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह

..... नगरपालिका/गाउँपालिका

.....जिल्ला

तयार गरेको मिति : .....साल.....महिना

**सन्देश :** सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको तर्फबाट बनाई राख्ने

**कृतज्ञता ज्ञापन :** वडा, गाउँपालिका वा नगरपालिकाबाट कुनै सन्देश प्राप्त भए राख्ने प्रमुखबाट योजना तर्जुमा र यसको कार्यान्वयनबारे सहयोगीलाई धन्यवाद दिँदै आफ्नो बनाइ राख्ने ।

**धन्यवाद ज्ञापन :** सामुदायिक वन उपभोक्ता महासघ (स्थानीय वा जिल्ला)

**विषयसूची :** योजनाको स्वरूपअनुसार विषयसूची तयार गरेर राख्ने ।

## खण्ड - १ : प्रारम्भिक परिचय

### १.१ परिचय:

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको छोटो र तथ्याङ्कीय परिचय दिने । परिचय दिँदा सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषणको प्रतिवेदनलाई आधार मान्नु पर्नेछ । नगरपालिका तथा गाउँपालिकाको भौगोलिक-बनावट, भू-आकृति, भू-उपयोग जोखिम विश्लेषण नक्सांकन तथा सामाजिक स्थिति, जनसंख्या, घरधुरीको तथ्याङ्क समेतलाई पृष्ठभूमिमा समेटनु पर्नेछ । सम्बन्धित सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका घटनाहरूको संक्षिप्त जानकारी समेत उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।

१.२ **योजनाको उद्देश्य :** यस योजनाको दूरदृष्टि (Mission and Vision), मूल र निर्दिष्ट उद्देश्य के हो त्यो उल्लेख गर्नु पर्नेछ । सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको भौगोलिक सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक अवस्था अनुरूप योजनाको उद्देश्य निर्धारण गर्नु पर्नेछ ।

१.३ **योजनाको आवश्यकता तथा महत्व :** यो योजना किन तर्जुमा गर्नु परेको हो र यसले के गर्छ भन्ने कुरा निश्चित गरी लेख्ने ।

१.४ **योजनाका सीमा :** योजना तर्जुमा गर्दा अपनाइएको विधि, योजनाको प्रभावकारिता, आर्थिक स्रोतजस्ता के-कस्ता सीमा देखिएका छन् भन्ने कुरा छोटकरीमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ । यसले योजना कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नु पर्नेछ ।

१.५ **योजना निर्माण प्रक्रिया विधि :** योजना निर्माण प्रक्रियाबारे खण्ड २ मा भएको व्यवस्थामध्ये अपनाइएका प्रक्रियाबारे छोटकरीमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

- १.६ योजना कार्यान्वयन रणनीति : योजनाले निर्धारण गरेका कार्यक्रम के-कसरी कार्यान्वयन गर्ने, नगरपालिका तथा गाउँपालिकाको वार्षिक कार्यक्रमअन्तर्गत बजेट व्यवस्था गरिनुको अलवा समुदाय, सरोकारवालाको परिचालन कसरी गरिन्छ भन्ने विषयलाई प्रष्ट पार्ने ।
- १.७ योजनाको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकन : यस निर्देशिकाको भाग २ को चरण ५ मा उल्लेख भएअनुसार नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ, र त्यसको आधारमा प्रत्येक ५ वर्षको अवधिमा पुनरावलोकन तथा परिमार्जन गर्नुपर्नेछ ।

### खण्ड - २ :

#### प्रकोप, सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषण

२.१ प्रकोपको पहिचान तथा स्तरीकरण : सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहमा हुने प्रमुख प्रकोप के-के हुन् भनेर पहिचान र स्तरीकरण गरेर प्राप्त नतिजा लेख्ने ।

२.२ प्रकोप विश्लेषण : प्रकोप विश्लेषणलाई अनुसूचीमा उल्लेख भएका अन्य प्रकोप विश्लेषणका औजारहरू (सामाजिक स्रोत नक्साङ्कन र सङ्कटासन्नता तथा क्षमता पहिचान, समस्या वृक्ष विश्लेषण, धरातलीय हिँडाइ, संस्थागत विश्लेषण, लक्षित समूह छलफल, प्रत्यक्ष अवलोकन, भू-उपयोग जोखिम विश्लेषण) समेतको प्रयोगबाट गरिएको विश्लेषणको नतिजालाई संक्षिप्त रूपमा निम्न ढाँचामा लेख्नुपर्नेछ,

क्र. सं.	समस्या अथवा प्रकोप	कारण	कारक तत्व	प्रभाव	जोखिम न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका लागि पहिचान भएका उपाय
१					

२.३ बस्ती तथा टोलहरूको सङ्कटासन्नता स्तरीकरण : सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहमा रहेका टोल, तथा बस्तीमा विगतमा के-कस्ता प्रकोपका घटना भएका थिए, तिनको सूची तयार गरी त्यसबाट भएको क्षतिको विवरण तयार गर्नु पर्नेछ । प्राप्त सूचनाको विश्लेषणबाट सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको कुन टोल तथा बस्तीमा कुन बस्ती तथा टोल कुन प्रकोपका कारण कुन स्तरमा सङ्कटासन्न छ भन्ने पत्ता लाग्नेछ । यसै आधारमा विभिन्न प्रकोपका दृष्टिले टोल तथा बस्तीमा र त्यसका कति घरपरिवार सङ्कटासन्न छन् भनेर स्तरीकरण गर्नुपर्छ

तालिका नं. .... प्रकोपको सन्दर्भमा टोल तथा बस्तीमा सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

..... प्रकोपका कारण उत्पन्न हुने विपद्को वडास्तरीय सङ्कटासन्नता निम्नअनुसार स्तरीकरण गरिएको छ :

टोल तथा बस्ती	उच्च सङ्कटासन्न	मध्यम सङ्कटासन्न	न्यून सङ्कटासन्न	पुष्ट्याङ्क आधार



२.४ सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको क्षमता विश्लेषण : माथि विश्लेषण गरिएको सडकटासन्नता र जोखिमको सामना गर्न, जोखिम व्यवस्थापन गर्न समुदायसँग के-कस्ता क्षमता विद्यमान छन् भनेर पहिचान गर्नु पर्नेछ । नगरपालिका तथा गाउँपालिकाभित्र भएका स्रोतसाधनको अवस्था, स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको तुलनात्मक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकाल्नु पर्नेछ ।

२.५ जोखिम पहिचान तथा विश्लेषण : सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको सडकटासन्नता र क्षमताबीच देखिएको दूरी नै जोखिमको सही चित्र हुनेछ । त्यसका आधारमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका आवश्यक क्रियाकलाप निर्धारण गर्नु पर्नेछ ।

### खण्ड - ३ :

#### दिर्घकालिन सोंच, परिदृश्य, लक्ष्य, नीति तथा रणनीति

#### ३.१ दिर्घकालिन सोंच

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा जलावयुजन्य जोखिम व्यवस्थापनका कार्यलाई संस्थागत गरि विपद् तथा जलवायु उत्थानशील समुदायको निर्माण गर्ने यसको दिर्घकालिन सोंच हुनेछ ।

#### ३.२ परिदृश्य

विपद् जोखिम न्यूनीकरणका तथा जलावयुजन्य जोखिम व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरूमा समुदायको अधिकतम सहभागिता मार्फत हरेक समुदायको विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना निर्माण गरि कार्यान्वयन गर्ने र विपद्बाट हुने मानविय, सामाजिक, आर्थिक, भौतिक तथा जीविकोपार्जनका साधनहरूमा हुने क्षतिमा कम गर्दै समुदायको उत्थानशीलतालाई सुदृढ गर्नु यस निर्देशिकाको परिदृश्य हुनेछ ।

#### ३.३ लक्ष्य

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहमा रहेको विपद्को सडकटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण गर्न र सोही बमोजिम विपद् तथा जलवायुजन्य जोखिम व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गर्दै स्थानीय विकास प्रक्रियामा मुलप्रवाहीकरण गरी विपद् तथा जलवायु उत्थानशील समुदायको निर्माण गर्न योगदान पु-याउनु ।,

#### ३.४ उद्देश्य

क) स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा गर्न न्यूनतम आधार तथा साभ्का मापदण्ड निर्धारण गर्नु,

(ख) स्थानीय तहमा रहेको विपद्को सडकटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण गर्न र सोही बमोजिम विपद् तथा जलवायुजन्य जोखिम व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गर्दै स्थानीय विकास प्रक्रियामा मुलप्रवाहीकरण गरी विपद् तथा जलवायु उत्थानशील समुदायको निर्माणमा योगदान गर्नु,

(ग) स्थानीय तहका नीति तथा विकास कार्यक्रममा सबै क्षेत्र र वर्ग (महिला , बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, दलित, आदिवासी, जनजाति, प्रकोप प्रभावित, जलवायुजन्य प्रभावित वा सडकटासन्न समुदाय तथा व्यक्तिहरू, मधेसी, मुशिलमजस्ता वर्ग एवं नेपाल सरकारले लक्षित समूह भनी परिभाषित गरेका वर्ग) को समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गरी विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलनलाई संस्थागत गर्न मार्ग प्रशस्त गर्नु ।

#### ३.४ नीति

स्थानीय तहमा रहेका सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी तथा सार्वजनिक निकाय तथा संघसंस्थाहरूसँगको समन्वय तथा सहकार्यमा समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील उपसमितिहरूको गठन गर्ने तथा

उक्त समिति मार्फत समितिका सदस्य तथा पदाधिकारी एवं समुदायका व्यक्तिहरूलाई विपद् तथा जलवायु सम्बन्धिका गतिविधिहरूमा सहभागिता गराई क्षमता विकास गराउने ।

### ३.५ रणनीति

- स्थानीय तहमा रहेका सरोकारवाला निकाय तथा संघसंस्थाहरूसँगको समन्वय तथा सहकार्यमा समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील उपसमितिहरूको गठन गर्ने तथा उक्त समिति मार्फत समितिका सदस्य तथा पदाधिकारी एवं समुदायका व्यक्तिहरूलाई विपद् तथा जलवायु सम्बन्धिका गतिविधिहरूमा सहभागिता गराई क्षमता विकास गराउने ।
- उक्त निर्देशिकाको कार्यान्वयनका लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले आफ्नो स्थानीय स्तरमा उपलब्ध साधन, स्रोत, साँस्कृतिक तथा पर्यावरणीय संरचना अनुकूल विभिन्न रणनीतिहरू अवलम्बन गर्न सक्नेछ ।
- समुदायमा रहेका प्रकोप तथा जोखिमको पहिचान तथा क्षमताको लेखाजोखा, योजना निर्माणका सबै प्रक्रियामा समुदायका अति जोखिममा रहेका समूह तथा वर्गको समानुपातिक सहभागितालाई सुनिश्चित गरि योजनाको कार्यान्वयन गर्ने ।
- समुहस्तरिय विपद् तथा जलवायु जोखिम लेखाजोखा तथा नक्साङ्कन गर्दा अति जोखिम तथा संवेदनशील स्थानमा रहेका बस्तीहरूलाई सुरक्षित स्थानमा स्थान्तरणको लागि प्रोत्साहन गर्ने ।
- बाढी तथा पहिरोबाट हुने मानविय तथा भौतिक क्षतिलाई रोक्नकालागि बाढीको पुर्वसूचना प्रणालीको स्थापनाका लागि समन्वय तथा सहकार्य गरि पहल गर्ने ।
- समुदायमा आधारित विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दा स्थानीय ज्ञान, सीप, श्रोत र साधनको उपयोग गर्ने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहमा विपद् जोखिम तथा जलवायु अनुकूलनका कार्यक्रमहरूलाई स्थानीय वार्षिक तथा आवधिक विकासका योजनाहरूमा मूलप्रवाहिकरण गर्दै लैजाने ।

## खण्ड - ४ :

## स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजनाको कार्ययोजना

## १. कृषि, पशुपालन तथा खाद्य सुरक्षा (जीविकोपार्जन)

क्र.स	क्रियाकलाप	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप	जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाउँ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरू
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम				

## २. वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण

क्र.स	क्रियाकलाप	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप	जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाउँ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरू
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम				

## ३. जलस्रोत तथा उर्जा

क्र.स	क्रियाकलाप	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप	जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाउँ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरू
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम				

## ४. स्वास्थ्य तथा पोषण, खानेपानी तथा सरसफाई

क्र.स	क्रियाकलाप	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप	जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाउँ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरू
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम				

## ५. स्थानीय ग्रामीण तथा सहरी बस्ती

क्र.स	क्रियाकलाप	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप	जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाँउ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरू
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम				

## ६. उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार

क्र.स	क्रियाकलाप	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप	जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाँउ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरू
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम				

## ७. पर्यटन एवम् प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा

क्र.स	क्रियाकलाप	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप	जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाँउ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरू
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम				

## ८. सूचना, सञ्चार, समन्वय तथा बन्दोबस्ती/प्रबन्धगत क्षमता

क्र.स	क्रियाकलाप	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप	जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाँउ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरू
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम				

## ९. विपद् पूर्वतयारी तथ प्रतिकार्य

क्र.स	क्रियाकलापव द	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व.२०७९/८०		आ.व.२०८०/८१		आ.व.२०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाँउ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरु
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम			

## १०. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिता, जीविकोपार्जन र सुशासन

क्र.स	क्रियाकला प	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व.२०७९/८०		आ.व.२०८०/८१		आ.व.२०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाँउ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरु
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम			

## ११. जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास

क्र.स	क्रियाकला प	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७८/७९		आ.व.२०७९/८०		आ.व.२०८०/८१		आ.व.२०८१/८२		जम्मा क्रियाकलाप जम्मा रकम	स्थान (सम्बन्धित ठाँउ सहित)	मुख्य जिम्मेवारीहरु
		परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम	परिमाण	जम्मा रकम			

नगरकार्यपालिकावाट स्वीकृत मिति : २०७९/०६/११

आज्ञाले  
शेर बहादुर बुढा  
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

